

Владимир Н. Цветковић¹
Универзитет у Београду, Факултет безбедности
Београд (Србија)

327(100)"20"
355.3(100)"20"
Оригинални научни рад
Примљен 28/09/2022
Прихваћен 30/09/2022
doi: [10.5937/socpreg56-40414](https://doi.org/10.5937/socpreg56-40414)

ВАСКРС ИСТОРИЈЕ² (Идеолошке метаморфозе глобалног поретка)

Сажетак: Оружани сукоб у Украјини убрзано мења економску, политичку, војну, медијску и, следствено томе, идеолошку структуру светског поретка. Уобичајене поделе између либерализма, социјализма, фашизма, конзервативизма, национализма и других идеолошких деривата модерне почеле су да бледе у односу на нови, строго моралистички, нужно манихејски склоп: „традиционалне” vs. „нетрадиционалне” вредности. У том контексту, однос према сопственом историјском наслеђу обликује антагонистичке „културе сећања” које дивинизују и по потреби фалсификују претпостављене цивилизацијске корене. На том основу се (де)конструирају нови легитимацијски предлошци за етичка, политичка и привредна сучељавања, па тако и војна одмеравања између великих сила. Остали могу само са мање или више одушевљења – и уз неизбежне унутрашње потресе – да прате актуелне глобалне трендове постмодерне ревитализације предмодерних тековина.

Кључне речи: глобални поредак, међународна политика, цивилизацијске вредности, рат

Војни сукоб у Украјини, независно од његовог именовања и/или означавања од стране заинтересованих означитеља (за Русију „специјална војна операција”, за Украјину и Запад „агресија”, за неутралне посматраче „рат” или „војна интервенција”)³, по својим последицама јесте најдраматичнији историјски догађај у XXI

¹ vcvetkovic@fb.bg.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта који финансира Фонд за науку Републике Србије у оквиру Програма “ИДЕЈЕ” - Management of New Security Risks - Research and Simulation Development, NEWSIMR&D, #7749151.

³ За разлику од руске бирократске доследности у именовању властитих делатности (и у зависности од тока рата „специјална војна операција” може добити и своје ново име – „антитерористичка дејства” нпр.), иста таква, радикално офанзивна оружана активност на Западу је током последњих деценија обично именована као „хуманитарна интервенција”, софистички упакована у деловање „савезничких снага”. Њено често практиковање и реторичка употреба довели су до инаугурације идеолошких термина који су временом креирали амбијент „нове нормалности” не

веку. За разлику од других, ништа мање погубљених, војних „догађања” као што су били напади и окупације Авганистана (2001–2021) и Ирака (2003–2011), војне интервенције и грађански ратови у Либији (2008) и Сирији (2014), да и не говоримо о бројним другим, вишедеценијским унутрашњим, тј. грађанским/етничким сукобима у Судану, Јемену, Либану или Израелу нпр., актуелни оружани сукоб у Украјини садржи привредни, политички, војни и идеолошки потенцијал чији аспекти далеко превазилазе све овековне међудржавне и унутардржавне ратове, укључујући и друге друштвене догађаје и процесе као што су глобална економска криза (2008–...) и пратећа, никада већа социјална и вредносна раслојавања у свету. Према својим друштвеним последицама, рат у Украјини могао би се мерити само са својим непосредним претечом – коронавирусом COVID-19 и пандемијом која је изазвала до сада невиђену светску здравствену, привредну, а самим тим и политичку кризу. Случајно или не, независно од тога да ли су последица или узрок посрнуле светске економије, „корона” и „Украјина” отварају ново поглавље у историји (пост)модерног света.

Премда је оружани сукоб у Украјини започео као мање-више уобичајена, шта-више најављена и самим тим очекивана превентивна војна акција велике државе забринуте за властиту безбедност и/или сувереност (посредно и поновно стицање/признање статуса велике силе),⁴ он је за свега неколико месеци попримио значења и садржаје који сведоче, ни мање ни више, о *радикалном прекомјоновању глобалној (свејској) порејка*. Због тога смо у искушењу да кажемо да украјински рат у привредном, политичком, војном и вредносном, односно идеолошком смислу, превазилази све што се у модерном свету догодило још од краја Другог светског рата (Хладни рат и деколонизација; распад државног комунизма СССР-а и /нео/либерална глобализација света уз доминацију САД). Верујемо да ће теза о украјинском сукобу као вододелници између старог и новог светског поретка бити почетак већине будућих студија о културолошкој и цивилизацијској димензији савремености, подразумевајућа полазна тематска основа већине социолошких и политичко-филозофских трактата, правних, економских и културолошких анализа, о студијама безбедности да и не говоримо. Све то захваљујући догађају-окидачу који је по својој форми, бар на први поглед, класичан пример деловања велике силе услед њеног страха да ће бити (или да већ јесте) нападнута, те да нема другог одговора до оног директног, тј. војног. „Ништа ново под сунцем”, рекло би се, тако исто су чиниле све велике силе кроз историју – од Асирског и Египатског царства, преко Римске и Кинеске

само у међународној, већ и у унутрашњој политици западних држава (пре)оптерећеној медијском моралистичком реториком и комуникативном искључивошћу друштвених мрежа.

⁴ У историјској димензији актуелна ратна догађања у Украјини директно се надовезују на скопљење велике унутрашње оружане сукобе (2014) између централне и регионалних власти, чија се генеза може пратити још од грађанског рата из времена распада Руског царства и формирања СССР-а (1917–1922), преко нацистичке окупације и погрома које су спроводили немачке трупе заједно са локалним квислинзима из тог дела СССР-а (1941–1944), до герилског рата које су групе украјинских националиста водиле против централне совјетске власти још готово пуну деценију после окончања Другог светског рата. Симптоматично је да су јасни наговештаји будућег оружаног сукоба били присутни још у касним 80-им, пре распада СССР-а, када су се распламсале јавне расправе али и различите врсте организовања за и против добијања статуса политичке аутономије у појединим регијама унутар совјетских република.

империје, монголских и других освајача са Истока или Запада (Fernandez-Armesto, 2016). Ипак, треба приметити да превентивни рат постаје истински *modus vivendi* политичких заједница тек са модерним временима када представља укалкулисани моменат пословања *држава*, чак и оних које немају статус велике силе.⁵

Речено језиком модерних (гео)политичких теорија, актуелни заокрет, ако не и преокрет, у међународним односима и функционисању (пост)модерног света у целини настао је услед превентивне акције „изазивача” (Русија) и (не)очекивано (не)сразмерног одговора „изазваног” (Запад). Наизглед изненадна, а заправо дуго најављивана и доследно спроведена руска „специјална војна операција” у Украјини,⁶ званично руковођена једним конкретним („заштита становништва у Донбасу”) и неколиким каучасто-загонетним циљевима („денацификација и демилитаризација Украјине”), морала је по природи ствари изазвати исто толико радикалан политички, економски, информациони и најзад војни одговор „колективног Запада”, главног татора, ментора и мецене бивше совјетске републике.

Поред тешких политичких оптужби и ноторних економских одмазди са којима су се у време глобалне доминације САД на прелазу из прошлог у овај век суочавале ондашње (и садашње) „одметничке државе” – забрана привредне и сваке друге врсте сарадње са кажњеном државом; личне санкције функционерима и предузетницима санкционисаних „политичких режима” итд. – Руска Федерација, као најновији и до

⁵ Зато модерне превентивне ратове не би требало бркати са класичним пљачкашким походима предмодерних империја којима је то био начин живота и услов опстанка. Данас готово свака регионална сила у својим тзв. *страјџешким документима* (доктрине одбране и сл.) отворено говори о превентивном удару на могуће противнике из ближег и даљег окружења, при чему се та намера, тј. отворена војна претња, стручно и политички легитимише у одговарајућим форумима. Нажалост, филозофи и социолози ретко када имају времена и воље да се баве анализом таквих списа, иако они можда на најексплицитнији начин указују на главне вредности, циљеве, страхове и фантазме модерних држава и њихових елита.

⁶ Реч је већ о *четвртој* „специјалној војној операцији” Руске Федерације у последњих петнаестак година, прецизније – од Путинове најаве промене курса у међународним односима изречене на Минхенској конференцији о глобалној безбедности у 2007. год. Убрзо после упозоравајућих речи уследила је и војна акција у Грузији која је пак, на тријумфалистичком трагу западне потпоре проглашења „косовске независности” (2008), одлучила да оружаним путем разреши своје регионалне проблеме у Јужној Осетији и Абхазији. Следећа руска верзија западне „хуманитарне интервенције” била је анексија Крима која је уследила после државног удара у Кијеву (2014), да би се исто поступило и у даљем геополитичком окружењу – Сирија (2015). Прва руска интервенција у Грузији је на Западу била перципирана као „безбедносни изазов”, док су друге две, све до војне интервенције у Украјини, имале неодређени статус „високог безбедносног ризика”, који се сада преточио у већ отворену „безбедносну претњу”. Отуда и никад већа и конкретнија решеност Запада да у класичном „посредничком рату” преко Украјине (фактички неограничена војна, политичка, финансијска, медијска и свака друга помоћ) нанесе недвосмислени економски, политички и надасве војни пораз Русији. Радикалнији одговор Русије на такву активност Запада у виду веће мобилизације војника и технике, директног уништавања целокупне критичне инфраструктуре противника, ликвидирања непријатељских војних и политичких вођа итд. могао би означити прелазак „специјалне операције” у отворени војни сукоб, што би вишеструко повећало ратне улоге, чак до мере покретања новог глобалног рата. У том случају би реторика „краја историје” коначно добила на кредибилитету!

сада убедљиво највећи „ометач међународног права и поретка” из угла Запада, суочила и са запленом, тј. „замрзавањем” свих врста своје имовине у иностранству (између осталог и више стотина милијарди долара у западним банкама), при чему је дошло и до одузимања личне имовине руских грађана у иностранству, што представља облик санкција које се на тај начин и у том обиму никада до сада нису практиковале.

Ипак, за већину посматрача изненађујући, ако не и шокантан моменат санкционисања Русије од стране Запада очитовао се у виду снажних таласа идеолошко-културолошког „отказивања”, односно „поништавања” руске културе и њеног историјског наслеђа. Забрана извођења свих позоришних представа, филмова, концерата, балета итд. чији су аутори или извођачи Руси, избацивање из школских програма и књижара аутора попут Чехова, Достојевског, Толстоја и других књижевних класика, као и мноштво сличних демонстрација колективног кажњавања и стереотипног изједначавања руске културе са „руским агресором”, све то уз додатно потирање институционалних веза са Русијом и Русима (отказивање сарадње универзитетима, забрана учествовања спортиста на међународним такмичењима и сл.) на драматичан начин су стигматизовали све и сваког са руским именом и идентитетом. Тако је фактички пробуден и обновљен расизам XIX и XX века, класична стигматизација „другог” за коју се донедавно сматрало да припада колонијалистичкој прошлости и злим духовима западног империјализма. Чак ни новоформирана „политичка коректност” у препознавању потреба других и другачијих особа, друштвених група и култура, која је већ дуго присутна идеолошка мода и догма на Западу, није могла, а изгледа није ни хтела, да обузда антируски расизам у западној јавности. Мимо своје прокламоване сврхе, политичка коректност је укинула политичку разборитост и подстакла идеолошку искључивост која води до мржње и рационализације сваке дискриминације, па чак и злочина.

Међутим, упркос санкцијама и свеколиком „кенселовању”, хибридни, тј. координисани економски, политички, војни, медијски и/или идеолошки рат Запада против Русије није (бар до сада) донео очекиване резултате. Због неког баналног или можда системски уграђеног разлога, било да је реч о инерцији, површности, незнању или просто – бахатости, западни креатори политике нису уочили да Руска Федерација, као просторно највећа и природним ресурсима најбогатија земља света, са добро организованом дипломатијом, робусном војном индустријом и обученом војском, једноставно не може бити изолована, а још мање поражена на исти начин као што је то у непосредној прошлости чињено са малим или недовољно моћним „одметничким државама”. На Западу је, изгледа, превиђено или потцењено да, после санкција којима је подвргнута након припајања Крима, Русија системски ради на алтернативном организовању своје привреде, државне управе и посебно војне индустрије. Утолико „изазивач” (Русија) очигледно није ишао „грлом у јагоде” када је одлучио да војно демонстрира своју моћ и политичку вољу, док „изазвани” (Запад) по свему судећи није реално проценио могућности Русије да се избори са „страшним, никада већим и разорнијим санкцијама”.⁷ Штавише, уместо да војно, политички и економски

⁷ После тренутно последњег, „седмог пакета санкција” који „колективни Запад” (САД, ЕУ, Швајцарска, Аустралија и Канада) заједно са Јапаном и Јужном Корејом sukcesивно уводи против Русије, број различитих казних антируских мера готово да је досегао 12.000 (од тога: 2695 санкција које су усвојене после анексије Крима [2014] и 9202 санкција које су уведене после

„обуздају” противника, западне *coru paste* санкције до сада су нанеле неупоредиво више колатералне штете другим државама, а посебно, што је парадокс своје врсте, Европској унији, другом кључном актеру политике санкционисања „отпадничких држава”. Слепо пратећи политику САД, тј. кажњавајући и одбијајући сваку врсту сарадње са „руским агресором”, од дипломатије и увоза гаса и нафте до извођења Чајковског, Европа је такорећи сопственом вољом ушла у дугорочну енергетску кризу и фактички неизбежну привредну рецесију коју по правилу прате неизвесни и најчешће драматични политички процеси, тј. ломови.

Независно од тога ко и како процењује (не)ефикасност западних санкција – за Европу су оне несагледиви ризик са катастрофичним потенцијалом, а за САД тактички добар, тј. користан потез, али и стратешка претња њеном глобалном вођству – Русија је успела (бар „за сада”, како кажу скептични или можда наивни челници Запада) да одржи унутрашњу економску и политичку стабилност. Упркос свеобухватним санкцијама, привредне активности у руској привреди смањене су за свега пар процената (у почетку сукоба на Западу су процењивали пад руске производње од 15 до 25% на годишњем нивоу, да би с протоком времена очекивања спала на 12–14%), приход од лимитираног извоза енергената вишеструко је порастао услед драматичног поскупљења на светском тржишту, при чему је дошло и до дугорочно гледано можда највећег успеха власти у Москви који се огледа у могућности да по први пут од распада СССР-а стварно контролишу све новчане токове у земљи, а посебно оне који су везани за увоз и извоз робе. Услед тога дошло је и до неочекиване стабилизације и чак раста курса рубље – до те мере да се размишља о контролисаној девалвацији националне валуте.⁸

Истовремено, културолошко поништавање и политичко сатанизовање „руске цивилизације” довело је до друштвене хомогенизације већине руског становништва, што је додатно ојачало до јуче можда и недовољни или окрњени легитимитет тамошње политичке елите. Уместо да „крпи рупе”, како су то очекивали на Западу, руски председник и влада су остварили светску промоцију властитих идеја о државној суверености, међународној безбедности и „праведном светском поретку”. Руководећи се паролом „Ко није против нас – са нама је”, насупрот актуелној политичкој формули Запада: „Ко није са нама – противник је”, Русија је успела да амортизује западни идеолошки притисак до те мере да је у добром делу тзв. неразвијеног или „трећег света” поново оживљена чак и она стара, с правом напуштена и презрена лењинистичка слика о Русији као „авангарди социјалне револуције”, односно светском предводнику потлачених држава и култура. Независно од те идеолошке пројекције, захваљујући здравом (економском) разуму и заједничким стратешким интересима, Русија је формирала релативно чврсте везе са значајним регионалним силама на Истоку (Саудијска Арабија, Индија и Турска нпр.),

напада на Украјину). Прва следећа земља на листи западних санкција (август 2022) јесте Иран (3616 казних мера), следе Сирија (2598), Северна Кореја (2052), Белорусија (1133), Венецуела (651) и Мјанмар/Бурма (567). Више о актерима, структури, врстама и областима санкција које су Запад и савезници увели другим земљама видети www.castellum.ai.

⁸ Према званичним проценама руске владе с краја августа 2022. године, укупан пад БДП-а биће мањи од три одсто, док ће инфлација досегнути 12 или 13 одсто. У исто време, забележен је пад потрошње од 4,2 одсто, али и одређени опоравак домаће потражње која најављује пораст потрошње у следећој години до три одсто, уз пад БДП-а за мање од један одсто.

при чему је потврђено њено „челично пријатељство” са Кином, главном привредном силом непосредне светске будућности. Због тога је и дошло до изненађујућег масовног ограђивања чланова међународне заједнице од покушаја Запада да добије подршку за своје (не)експлицитне циљеве „обуздавања”, ако не и коначног „уситњавања” Русије.⁹

Одбијање дојучерашњег „остатка света” да у корак прати западну политику санкција сведочи о нарушавању ауторитета и паду кредибилитета актуелног (или дојучерашњег?) светског хегемона (САД), чија је непредвидљивост почела да плаши и његове најближе савезнике. У томе се очитује стратешки изазов не само за „колективни Запад”, који престаје да буде главни актер фамозне глобализације, већ и за савремене регионалне силе дилем света. Чини се да привредни раст Кине, с једне, и војна обнова Русије с друге стране, заједно са још низом других глобалних друштвених фактора (економска криза, пандемија, климатске промене...) неповратно утичу на савремене светске токове кроз обликовање извесне фрагментације међународне политике и привреде. Под још увек нејасним вођством нових сила у успону долази до „глобалне деглобализације” која се очитује колико у економском и политичком, толико још више у културолошком или цивилизацијском, па чак и теоријском, односно епистемолошком погледу. На делу су промене у рецепцији и рефлексији модерне/модерности за коју се до јуче тврдило да представља ексклузивно западни „цивилизацијски пројекат”, е да би сада попримила облике и значења који надилазе видокруг својих изворних корена (Agnason, 2004). Тако је чак и до јуче неприкосновено начело „универзалних вредности” почело да се претаче у мноштво засебних, премда не и самодовољних културних и политичких пракси које су више посвећене налажењу „разлика у јединству” но некадашњој потрази „јединства у разликама”. Речени тренд ваља констатовати и разумети, а не одмах оцењивати и вредновати као апсолутно „лош” или *априори* „добар”.

Како год, ако се вратимо на реалполитичку светску сцену приметимо да се међународни поредак данас мање „трансформише”, а више потврђује или обелодањује као оно што је одувек био (и јесте): *свештски (не)ред заснован на међусобном нагметњању великих сила*. Велики и хвале вредни напори међународног јавног права да се дати простор колико-толико уреди према „обавезујућим правилима”, добровољно прихваћеним од стране свих актера, по правилу постају недовољни када се наруши наслеђена или успостављена хијерархија моћи, односно наруши актуелна равнотежа снага. Када нема баланса интереса и одговарајућег баланса моћи између највећих држава, онда има сукоба и свуда унаоколо „избијају” ратови. Сва надања и/или маштања да ствари у међународним односима јесу или могу бити другачије обично су одраз добронамерне наивности, ређе идеолошке одушевљености, али исто

⁹ Распарчавање садашње Русије на низ засебних држава (шест, девет или више) стара је прича још из времена Хладног рата и потоњег распада СССР-а, која је поново оживела кроз изјаве појединих западних политичара, некадашњих државника (Лех Валенса), бројне медијске написе и округле столове „стручњака” и политичких активиста различитих провенијенција. Једини њен стварни учинак јесте повећање улога у игри моћи, што неминовно доводи и до решености руске стране да се „иде до краја” у рату које не може, тј. не сме да изгуби. С друге стране, мотивисаност Запада да води посреднички („прокси”) рат са Русијом ограничена је спремношћу Украјине да подноси сопствена страдања и утолико то није игра „нулте суме” која може да стварно мотивише домаће јавно мњење и грађане да по сваку цену воде рат до победе.

тако и неретког циничног маскирања унилатералне доминације која свесно допушта и оснажује „либералне илузије” (Mearsheimer, 2019). У сваком случају, тренутна (не) равнотежа политичких интереса и привредно-војне моћи у актуелном светском поретку одражава природно различите, делимично или потпуно супротстављене циљеве главних актера: први, несумњиво и даље најјачи глобални „играч” (САД) настоји да одржи (још увек) постојећи однос снага у светској привреди и (до јуче важећу) постхладноратовску хијерархију држава, док други актер (Русија) жели да осигура властиту сувереност и потврди статус велике силе, док велики трећи, потенцијално најмоћнији актер (Кина) настоји да искористи пружену прилику и да се покаже и докаже као нови одговорни светски лидер. Свим другим регионалним и локалним „силама” остаје да се позиционирају у том новоформираном „Бермудском троуглу” светске политике, онако како им то налаже географија и омогућавају историјско искуство, политичка традиција и идентитет.

Разумно је очекивати да у том и таквом галиматијасу потреба, интереса и страсти долази до убрзаних, па тако и радикалних промена у свим димензијама стварности, укључујући и тзв. идејни, прецизније: идеолошки свет и његове главне институционалне посреднике – јавно мњење, политичке институције и универзитет. У сва три домена, свуда у свету, типично модерни појмови као што су „држава”, „нација”, „легитимитет”, „сувереност”, „цивилизација” и др. добијају своје теоријско и практично (ре)дизајнирање. На том основу деконструирају се идеолошке мантре (пост)модерних погледа на свет – како оних из репертоара прокаженог неолиберализма и његових идолатријских мантри („слободно тржиште” и „минимална држава”), тако и свих (псеудо)левих алтернатива које су се сада сабрале у вредносном комплоту „политичке коректности”, „позитивне дискриминације” и „отказивања”, постављеног изван било ког стварно делотворног „реформишућег” концепта деловања.

МОДЕРНОСТ И ИДЕОЛОГИЈЕ

Историјски процеси дугог трајања не могу се прецизно датовати, али се зато могу препознати њихови кључни моменти (Le Goff, 2010). Већини савременика дуго трајање њихове епохе постаје видљиво тек у својим завршним историјским фазама, онда када се крунишу главни токови дотадашње повести, обично у виду неког „изненадног” војног сукоба. Сведоци римске победе над Картагином или сенатори у време Цезаровог убиства сигурно су имали свест о значају датих догађаја, али не и увид у њихов историјски домашај. Исто важи и за рецепцију мирнодопских догађања попут Константиновог прихватања хришћанства и изградње новог центра Царства на истоку, Мухамедовог верског просветљења и пресељења у Медину или пак Колумбовог пристајања на плаже Сан Салвадора. С друге стране, нико од великих личности тзв. ренесансе није знао да живи у прелазном добу ка модерности, али је зато готово свако од њих имао развијену свест о властитој разлици у односу на своје античке и „средњовековне” претходнике. Она се није толико односила на непосредне услове живота, колико на друштвене *вредности* и *идеале* који су поступно стварали нову – протомодерну „слику света”. И заиста, управо у ренесанси, први пут у историји цивилизација, јединствена метафизичка „слика света” једне (западне) културе

почела је да се растаче у мноштво прагматичних, световних „погледа на свет” који су спречавали поновну изградњу друштвених институција и вредности на чврстим, „органичним везама” вере, политике и привреде (Cvetković, 2001, str. 96–110). На том и таквом друштвеном основу зачета је модерна епоха, историјски процес дугог трајања који је временом задобио до тада незамисливу – глобалну димензију.

Премда је савременицима протомодерног доба (XVI–XVII век) то још увек било сасвим „невидљиво”, данас знамо да су управо тада, први пут у историји света, политичке заједнице из различитих цивилизацијских оквира почеле структурално да наликују једне на друге образујући поступно националне државе. Најпре само на Западу (XVIII век), после у целом свету (XIX–XX век), независно од цивилизацијске потке, друштвене традиције, верских, политичких и других вредности, модерна (национална) држава је постала обавезујући – универзални политички модел унутар кога се за превласт боре диференцирани псеудосвети „погледи на свет”, различите *политичке идеологије* које преферирају слободу или једнакост, традицију/безбедност или модерност/ризик итд. Кроз те метаморфозе осликавају се главне политичке одлике модерне као „*епохе*”, али и „*јројекта*”. Другим речима, на унутрашњем – организационом и институционалном плану, сви традиционални, предмодерни политички субјекти, односи и вредности бивају одређени истим или сличним идеолошким захтевима и принципима, док истовремено на спољашњем – међудржавном плану, крхка политичка кохезија новоформираних националних држава бива детерминисана уобичајеним контекстом борбе за моћ, заједно са наслеђеним цивилизацијским разликама и разноврсним културолошко-егзистенцијалним одређењима *циљева и смисла живота у заједници*. Њихова синергија узроковала је настанак дијаметралних модерних политичких принципа и концепата који су изнедрили неупоредиво јаче, моћније и разорније политичке страсти но што су их то икада пре поседовале старе, најчешће верски утемељене „слике света” предмодерних цивилизација.

Када је европско „откриће Америке” проширило новостечену привредну моћ европског протомодерног Запада на друге континенте и када су обједињеном снагом разумских аргумената и војне силе идеје модерног просветитељства стекле универзална – „цивилизацијска” значења и домете чинило се да свет постаје „боље место”, те да се уз десакрализовану политику и индустријску производњу несметано шири слободна трговина заједно са модерно обликованим вредностима слободе и једнакости. Чак су и велики, глобални потреси који су логично уследили – *колонијални и светски ратови* – најчешће били перципирани као саставни део модернистичке слагалице која је обећавала бољитак „упркос свему”. Другим речима, чак и те дечје болести западне модернизације нису онемогућиле континуирани друштвени развој модерне, што је у коначници значило проширење слобода и права личности свуда у свету. Пратећа посрнућа историјске стварности у односу на задате циљеве и очекивања поимана су као неугодне *еписоде* унутар дугог трајања модерне, великог цивилизацијског пројекта Запада који је свим политичким јединицама света доносио напредак независно од тога шта о томе мислили непосредни актери, хероји и жртве.

Модерност је начелно почела да се обликује пре петсто година да би глобално доминирала током последња два века када је привредно, војно, политички и идеолошки објумила читаву планету, поставши дословно „универзална”, оно што је по

властитом разумевању одувек и била. Тако су сукоби протодржава из доба ренесансе, баш као и потоња Холандска или Енглеска „револуција”, заједно са Америчким ратом за независност и Француском социјално-политичком револуцијом, Наполеоновим ратовима, европским националним револуцијама и колонијалним освајањима, у основи виђени као делови светског мозаика модерне (западне) парадигме „развоја” и „просвећености”. Модерност је појмљена као неумитан, готово природан процес развоја који се обликује господарењем над природом и владавином разума, слободне конкуренције и правичних институција (Cvetković, 2007, str. 203–221).

Век и нешто више касније, после великих разочарања која су наступила након (не)успехних националних, либералних, комунистичких, фашистичких и нацистичких покрета, као и мноштва других глобалних и локалних догађања (светски ратови и антиколонијални устанци), ентузијазам просвећености је спласнуо или потпуно нестао, при чему је темељни концепт сталног развоја из првобитне „бесконачности” сведен на пуку „одрживост”. Све то, наравно, није омело неке од савременика да по (привременом?) окончању великог ривалства између две главне метанаразије модерне почетком 90-их година XX века прогласе сумњиви „крај историје”, истина не у емпиријском већ више у „нормативном смислу”, што је требало да значи да ништа боље или праведније није могуће реализовати у свету људи (Fukuyama, 1997, 350–353).

Независно од чињенице да је сукоб водећих идеологија модерне првенствено био *сукоб држава*, па тек онда борба легитимацијских начела и идеолошких конструкција засебних друштвених снага и политичких покрета, победнички неолиберализам је од свог тријумфа направио идеолошки мит који је током наредних пар наредних деценија важио за политички аксиом: слободно глобално тржиште по природи ствари ствара претпоставке за развој општег напретка и универзалних вредности. Они се могу остваривати само под патронатом „међународне заједнице” на чијем челу мора/треба да се налази историјски јединствена, привредно „изузетна”, а политички „изврсна” држава – САД. Био је то до јуче аксиом политичке теорије и међународних односа. Заправо, било је то само ново издање старих наратива: онако како је 20-их година XIX века пред невеликим аудиторijумом Берлинског универзитета науковао Георг Вилхелм Фридрих Хегел – свеколика светска историја коначно је „довршена” јер је апсолутни дух остварио своје самосазнање у стварности универзалне монархије пруског типа (Хегел), тако је готово исто почетком 90-их година XX века посредством светских медија поручивао Јошихиро Френсис Фукујама – историја је доведена до свог „краја” јер је либерализам, као идејни основ и темељни практички концепт цивилизације Запада, коначно и неповратно глобализован посредством деловања либералне перјанице – САД (Фукујама). Тиме су делимично промењена географска места и идеолошки епицентри светске историје: протестантски Берлин конзервативно-милитантне Пруске уступио је место космополитском Вашингтону прогресивно-либералне Америке, све друго остаје „расправа у породици”, тј. прерасподела моћи унутар самог Запада.

Наведени, као и сви други, мање-више слични идеолошки конструкти, по правилу превиђају, негирају или једноставно игноришу чињеницу да је модерна прва „системска криза” у историји (Хабермас) саздана на супротностима које се, упркос свим филозофским и другим идеолошким напорима, свагда међусобно потиру, поништавају и искључују, а ретко кад, заправо никада, „обједињују” или „превладају” у

неком наводно „новом квалитету”. Узрок и последица такве рефлексије модерности јесу и остаће псеудосвети западни „погледи на свет” чија борба траје у континуитету протеклих неколико векова: почев од носећег пара либерализам–комунизам, преко њихових (не)посредних продужетка или негација (конзервативизам и национализам), све до бројних (само)званих „трећих путева”, независно да ли су „десне” (фашизам и нацизам) или „леве” провенијенције (социјалдемократија, еколошки покрети итд.). Свако од њих своје највеће успехе остваривао је у историјски омеђеном времену где су „победе” биле привремене, а кризе трајне. Тако је остало и после краха комунистичког утопијског набоја и тоталитарних поредака (90-е год. прошлог века), а тако је и данас када се урушава скривена ауторитарност либералних држава заједно са пратећом неолибералном нарацијом о „крају историје”.

Уколико сада уопште постоје неки нови „погледи на свет”, онда то нису они који први упадају у очи, вршњаци модерне – ксенофобични национализам и верски фундаментализам. Данас су то неодређене идеолошке смеше које садрже старе псеудоутопијске идеје либерализма и комунизма, заједно са новим паролама посвећеним слободи родних избора, расној једнакости и чистоћи природе. Изненађујући идеолошки вакуум, који је настао након наводног тријумфа класичног либерализма, насумице се пуни садржајима који су много раније већ произвођени у некадашњим „новим” или „алтернативним друштвеним покретима” из 80-их година прошлог века. Чувена парола из тог времена: „Мисли глобално, делуј локално”, постала је необавезујући идеолошки оријентир за безброј „невладиних организација”, „грађанских активиста” и сличних „ангажованих група”, чија је формална „непрофитност” у оштрој супротности са њиховом корпоративном устројеношћу и утилитаристичким захтевима. Исто важи и за бројне друге групе „групе грађана” ангажоване око афирмације „наратива” о такорећи свему: природи, здрављу, сексу, полу, животињама, самообновљивим ресурсима... Изворно идеолошко порекло таквих политичких групација налази се у западној европској левици (социјалдемократија) и лево-либералним „прогресивним покретима” у САД који су настајали током Хладног рата. Они су водили политичку борбу са совјетским државним „апаратом”, с једне, али исто тако и са америчким конзервативним „естаблишментом” и међународним корпорацијама, тј. транснационалним компанијама које уређују привредни али и политички простор Запада, с друге стране. Међутим, онако како је почетком осме декаде ХХ века јачао, а затим и тријумфовао англосаксонски неолиберализам, тако су и западне алтернативе „тоталитаризму” и „етатизму” губиле своје критичко, превратничко и реформистичко, а задобијале ново – функционалистичко, прагматично и/или „системско” политичко рухо.

Истовремено су се институционализовали некадашњи „алтернативни друштвени покрети” и то на начин да су готово преко ноћи постали политичке партије новог – *catch-all* („обухвати све”) типа. Други су се трансформисали у *ad hoc* „цивилне групе” које настају и нестају уочи и након парламентарних избора, најчешће по диктату политичких сила у сенци. На сличан начин се одвијала и транзиција различитих грађанских и академских иницијатива „за бољи живот” у безбројне „експертске групе” и „форуме” ентузијастичких аматера и плаћених лобиста, чије „друштвене петиције”, „политичке објаве” и „предлози решења” по правилу иду низ длаку пословним политикама великих корпорација и владиних агенција и министарстава. У том и

таквом контексту историјско знање, као и све друго што је „историјско” постајали су мање-више „реликти прошлости”, сувишно, ако не и деструктивно подсећање на лошу прошлост која спречава поглед у будућност. Утолико и не чуди тријумфалистичко и самовеличајуће објављивање „краја историје” од стране либералних идеолога, поносних на своју сцијентистичко оправдање и „разумску претпоставку” да су либерална демократија и слободно тржиште коначне речи историје која од сада може само да потврђује западно искуство развоја („модернизације”) и примерене рационализације принципа политичке организације друштва. Историја је пак наставила по своје – изван, испод или изнад учитаног смера универзалних принципа развоја света или претпостављених трансценденталних основа људске природе.

РЕЦЕПЦИЈЕ ИСТОРИЈЕ

Свака модерна, дакле национална држава, независно од цивилизацијског порекла, с посебном пажњом се односи према властитој прошлости, негујући при томе одређени концепт „културе сећања” који се институционализује (кроз школу и образовање, политичке датуме и ритуале, друштвена признања итд.), постајући званична „политика сећања/памћења”. Памте се хероји и велика дела, а заборављају прозаична свакодневица, неизбежна морална посрнућа, политичке, војне и друге бестијалности. Проблем је што чак и тако селековано памћење остаје подложно новим ревизијама у складу са духом времена и актуелним политичким интересима водећих актера. Да би се некако изборили са тим усудом историјског, државе прибегавају различитим стратегијама одређивања историјске релевантности. У принципу, оне се свде на више и ниже нивое радикалности: од волунтаристичких редукција историје на „оно најважније”,¹⁰ преко законских одређења онога што је дозвољено памтити¹¹ уз које обавезно иду и спискови жртава и злочинаца истргнути из разумљивог контекста,¹²

¹⁰ Шведска национална агенција за образовање је још 2019. год. планирала да због „недостатка часова” из свог школског система избаци историју антике и средњег века да би се уместо њих могле изучавати актуелне друштвене теме као што су „родне улоге”, „демократске вредности”, „теорија критике”, „заштита природне средине” и сл. Предвиђено је да се из школских програма избаце „застарела учења” Платона, Аристотела и других предмодерних мислилаца, па се учење историје свело на чињенице из XIX и XX века, с посебним нагласком на теме као што су колонијализам, национализам и трговина робљем.

¹¹ Сада већ класичан пример таквог арбитража је шпански Закон о историјском памћењу (усвојен 2007), који регулише признање и одштету жртвама Франкове диктатуре. То је отворило Пандорину кутију утврђивања монопола над истином, из које следи правно нормирање прошлости за чије „нарушавање” или „неадекватно тумачење” следе одговарајуће затворске казне. Слично или исто важи и за бројне законске иницијативе и решења која се примењују у Источној Европи од средине 90-их година прошлог века, а односе се на време Другог светског рата, одређивања злочинаца и жртви, као и последица успостављања комунистичких режима (Traverso, 2020, str. 238).

¹² Актуелни тренд уједињавања начелно искључујућих тенденција „носталгичне и конзервативне *џајримонијализације*” (спомен-места као фетишизовани споменици националног идентитета), с једне, и „саосећајног хуманизма” (неизбежне идеолошке последице либералног антиоталитаризма), с друге стране (Ibid.). У том контексту, брижљиво сачињене архиве жртава

све до већ помињаног, премда ретко где политички отворено подржаног багателисања историје која се отписује јер је наводно „окончана”.¹³ У том херменеутичком кругу рефлексije/рецепције креће се статус историје у савремености која постаје нека врста огледала друштвене и политичке моћи којом се обликује постмодеран свет.¹⁴

*

Већ смо истакли да савременици најчешће не могу или не умеју да објективно сагледају своје време, односно „оно што се стварно догађа”. Мноштво је разлога за то: идеолошка зачауреност у свој „поглед на свет”, површност, незнање, опседнутост дневним пословима итд. или једноставно: „велике ствари се виде из даљине”. С друге стране, извесно је да само они људи који су упознати са прошлошћу могу са извесном веродостојношћу да суде о савремености (и можда непосредној будућности). Већина пак актуелне односе моћи спонтано пројектује у прошлост, доживљавајући свакодневицу као „природно” или „одувек постојеће” стање ствари. Резултат такве површности у тзв. научном дискурсу јесу површне аналогije, поређење „баба и жаба” или проналажење „изворних”, „аутентичних” корена модерних феномена у давној прошлости која о њима није ни сањала, а камоли да их је познавала. Иста констатација важи и за успостављање лажних „континуитета” између модерних и предмодерних политичких заједница, друштвених односа и структура. Истовремено, ваља знати да (зло)употреба прошлости ради потреба садашњости није ништа ново – тако су људи чинили одувек. Разлика је, можда, у томе што су раније неки искрено веровали у такве илузије, док је данас на делу чиста манипулација, непатворена глупост и разобручени цинизам.

Најновији микс таквих тенденција упознао је XXI век у коме се изнедрио још један, крајње бизаран однос према историји. Реч је о актуелној „отказујућој култури”

постају брана разумевања настанка револуција (жртве гулага бришу памћење револуција), док памћење ропства прекрива (анти)колонијализам. Другим речима, фигура жртве потискује историју упоредних процеса и догађања која објашњава узроке, тј. разлоге њихове појаве (жртве једних могу бити последице других догађања која се „не виде” или која не заслужују историјско памћење).

¹³ Захтев за одбацивањем историје, која се третира као „ретроградна прошлост”, обично важи само за друге – оне који су „загледани у своју (лошу) прошлост”, док исто не важи за оне „напредне” и/или „цивилизоване” чија садашњост не зависи од прошлости и наводно није оптерећена националним, етничким и другим „стереотипима” и „друштвеним атавизмима”.

¹⁴ Независно од тога, (зло)употреба историје у складу са актуелним идеолошким потребама уобичајено је политичко поступање од када постоје политичке заједнице. Свако политичко деловање по дефиницији мора да задовољава критеријуме успешности и деловорности, а њих није могуће постићи уколико борба за власт нема препознатљиве моралне циљеве и етичку сврху. Да би они били општеприхваћени морају се ослањати на неку прошлост, заједничко сећање, традицију, дакле – историју. Да ли је то језичко, верско или културно наслеђе конкретне политичке заједнице у целини или неке мање групе унутар ње која се жели наметнути осталима, или је пак реч о историјским питањима која спадају у религијски, привредни, уметнички или војни контекст – свеједно је за саму ствар. Власт у краљевству, царству, националној држави, политичкој партији или на универзитетској катедри, поред критеријума делотворности и/или успешности, мора задовољавати правила верске, етничке, сталешке, стручне и/или идеолошке *традиције*, дакле – историје.

(*Cancel Culture*) која доминира данашњим Западом, а темељи се на једнодимензионалној, црно-белој слици света у којој влада

„параноидни поглед на прошлост, спреман да све испочетка, поново и поново, осветли и разабере, схвати и забрани, увек у потрази за идејама, акцијама и делима која не удовољавају данашњем стању науке и актуелним стандардима. Кад их пронађе, онда с тријумфалним гестом моралне супериорности почиње ритуал у коме се мртви убијају још једном” (Liessmann, 2009).

У том карактеристичном „активизму” историја се не превреднује, још мање тумачи на основу неког теоријског концепта (што је иначе увек добродошло, потребно и корисно прегнуће), већ се једноставно „чисти” или „брише”, дословно – уништава. Као главна алатка за такво прегнуће данас служи ревитализована модернистичка идеолошка алатка тоталитарних режима – „морално-политичка подобност”, само преименована и идеолошки стилизована у „политичку коректност”. Њен тоталитарни набој је кудикамо већи но што је био онај из комунистичких времена, с обзиром да има дугорочне учинке који са већом делотворношћу затиру слободе појединаца, друштвених група и култура.

Политичка коректност својом атавистичком доследношћу дословно прогања сваког неистомишљеника, стигматизујући успут пробране великане прошлости, рушећи споменике и уништавајући дела „неморалних” стваралаца, уметника и других људи из презрене неправедне прошлости. У том контексту чак се и традиционално подзаступљене мањинске групе (политичке, етничке, верске или сексуалне) више не боре за своје место под сунцем, већ за то да га нико други никада више не види! Преправљање или поништавање прошлости по моралним канонима садашњости (списак могућности је непрегледан: од превођења Библије у складу са „родном равноправношћу” до цензуре класичних књижевних дела јер „узнемиравају јавност”; избацивање грчког и латинског из школских програма јер су то били „језици робовласника”; уништавање споменика из прошлости јер „афирмишу насиље” и сл.) заправо је најгрубља врста анахронизма који поништава сваки историјски начин мишљења и то управо позивајући се на историју! На тај начин се политика и свеколики друштвени односи доводе у стање перманентног моралног рата „нас против њих”, при чему они други не само да греше, већ и не заслужују да постоје! Паразитирајући на наслеђу својих идеолошких противника, „отказујућа (*cancel*) култура” постаје „поништавајућа (*delete*) култура”. Тако је чувена теоријска матрица за тумачење политике („пријатељ–непријатељ”), чији је аутор Карл Шмит, омражени конзервативни ауторитет, постала руководеће начело деловања за највећи део „прогресивних” покрета у постлибералној стварности некадашњег, самоименованог – „слободног света”. Готово да није могуће ниже пасти у цивилизацији која се по властитом саморазумевању заснива на идеалима слободе и праведне једнакости. Међутим, управо је то доказ опстајања духа метафизичке политике, апсолутних моралних претпоставки и њених „светих истина” да властити живот (опстанак) подразумева смрт (уништење) сваког другог. У тој атмосфери деспотског духа терора развијају се актуелни идеолошки „наративи” помоћу којих се оружани сукоб Украјине и Русије тумачи као епохални рат између „Западне” (нужно „слободарске”?) и „Источне” (увек „деспотске”?) цивилизације.

*

Идеолошке и све друге политичке борбе, којима су ратови извор и утока, не воде се у безваздушном друштвеном простору, у свету лишеном прича и слика, трагедије и славе, односно вредности које је произвела, прихватила или одбацила историјска прошлост. Због тога се легитимност модерне политичке власти не налази и не тражи само у актуелном тренутку и реализацији интереса једне или друге друштвене групе и слоја (шта год о томе мислили теоретичари „мултикултурализма” или можда активисти *cancel culture*), па чак ни у увек пожељној политичкој сагласности грађана око главних проблема и вредности унутар њихове политичке заједнице (ма колико вапили за друштвеним консензусом теоретичари „делиберативне демократије”), већ се оправдање за политичко (не)чињење свагда увек прво тражи, открива и проналази у *сйварној или измишљеној* заједничкој прошлости, плодносној *традицији* или жаловом *традиционализму*, свеједно је јер је то увек *историја* конкретне заједнице.

Уколико оставимо по страни уобичајена реалполитичка „прилагођавања” истини од стране оних који имају моћ (подметање лажних докумената, ширење лажних гласина и други трикови који се користе у пропагандне сврхе – од тога нико није могао бити поштеђен од када је створена цивилизација), ваља признати да се успешна политика једноставно *не може* водити без поузданог знања о историјској прошлости. У конкретном случају – разумевање модерних политичких заједница и знање о њима, иако је то многим „истраживачима” у друштвеним наукама који су сазрели под утицајем дојучерашњих наратива о „имагинарним заједницама” и „не-стајању државе” још увек непојмљиво, требало би да подразумева спознају по којој данашње државе нису напросто „пале с неба” и нису једноставно „измишљене”, баш као што нису ни „одувек” постојале. Државе су производ историјског развоја који није нужан и неизбежан, али исто тако није ни произвољан или случајан (Cvetković, 2020).

Карактеристични су случајеви настанка држава у пограничним областима. Тако Украјина већ самим својим именом јасно сведочи о каквом подручју је реч. Вековна сударања Пољске, Литваније, Русије, Монголског и Османског царства на том простору (да поменемо само неке од важнијих предмодерних политичких заједница и етноса на том простору), уз сталне насилне миграције (доласке и протеривања) народа најразличитијег порекла, изнедрила су специфичне облике регионалних идентитета који су током протеклог века добијали национални предзнак у зависности од глобалних политичких кретања и политика великих сила. На територији данашње Украјине, која је знатно већа и од Француске, највеће државе у западној Европи, политичком простору који у том обиму никада раније није постојао као независан (ако не рачунамо време проведено у СССР-у, 1921–1991), налази(ло) се преко четрдесет милиона људи који фактички не деле заједничку историју, политичку културу, митове и хероје, па чак ни језик. Зато је, као свуда другде, настајање модерне украјинске нације (XIX/XX век) протекло у грађанским и међудржавним ратовима, где су једне те исте личности и покрети третирани, у зависности већ од страна у сукобу, као национални хероји или ратни злочинци. Нема тог поступка „историјског помирења” који би могао да нивелише тако супротстављене стране. Историјско сећање овде није ствар историографије или било које друге рационалне аргументације, већ увек и само актуелне реалполитике у којој пресуђује идеолошка,

економска и најзад – војна (над)моћ. Тако је било и увек ће бити у сваком стратешки значајном подручју за које су заинтересовани не само његови житељи, већ и сви суседи и њихови моћни (не)пријатељи.

Стога и не чуди да је данашњи украјински „историјски наратив”, слично балтичким и другим новим државама насталим из совјетских република, изричито националистички обојен и да се готово у целости своди на негирање својих руских корена и одрицање сваке везе са „Московијом”.¹⁵ Тамо пак (у Русији), после велике културне, привредне и политичке кризе из 90-их година, која је дословно отелотворила нихилизам описан и наговештен још у класичним делима руске књижевности XIX века, историјско памћење је добило нови значај и замајац кроз званичну државну политику у којој, с разлогом, посебно место заузима неговање сећања на Велики отаџбински рат против нацизма и његове милионске жртве. Зато у Русији, слично као и у Украјини, само без тамошње искључивости, историја има конститутивни значај за легитимисање поретка и изградњу државног идентитета. У руском случају нагласак није на етничкој, па чак ни националној, већ на тзв. цивилизацијској припадности. Мноштво различитих етничких група унутар Руске Федерације (скоро две стотине!) повезује се идеолошком формулом названом „руски свет” или „руска цивилизација”. Под том синтагмом подразумева се инклузивна политичка култура која афирмише развој етничких култура, подржава школство и администрацију на локалним језицима и чак толерише постојање засебних политичких хијерархија и модуса функционисања власти (најбољи пример: клановски системи поделе власти на Кавказу) све док се они уклапају у концепт суверености руске државе. Разлог је тај што данашња Руска Федерација, као наследник царске империје и још веће „совјетске заједнице народа”, напосто не може да води неку „чисто руску” националну политику, поготово не на начин како се то ради у некадашњим комунистичким земљама на Истоку Европе или како се то некад радило у немачким рајховима по „германском моделу” етничке нације саздане на јединству језика и културе. Такав начин изградње нације није примерен, а ни могућ за успостављање у државама које су наследнице великих империја из прошлости, као што су Русија, Кина или Иран.

Уместо да по немачком (културолошком) моделу изграђују државу/нацију, Руси, Кинези и други баштаници великих предмодерних заједница принуђени су да на модификован начин користе други западни („амерички”) модел који се лако уклапао и у политичке потребе европских империјалних сила као што су Велика Британија и Француска. Разлика је у томе што амерички „лонац нација” претаче све етничке, културне и регионалне разлике у један јединствени државни идентитет (који се по логици ствари повезује и изједначава са најбројнијим, односно водећим народом и његовом елитом), док се на Истоку (Кина, Иран, Индија, Јапан или Русија) „национални идентитет” некадашњих империја (сада великих модерних држава) више везује на предмодерну историју и концепте тамошњих цивилизација који функционишу независно од доминантних етничких група. Утолико се онда и данашњи украјински (по својој структури „немачки”) и руски („источни”) начин

¹⁵ Стрaст поништавања свих могућих веза са Русијом иде чак дотле да се званичне академске институције Украјине одричу својих највећих писаца као што су Чехов или Булгаков јер су неопростиво блиски прокаженој руској култури.

изградње државе и нације нужно разликују, па чак и међусобно искључују. Када се дати приступи изградње држава-нација директно војно сукобе, по правилу побеђује онај ко има већу инклузивну снагу и привлачност.

С тим у вези корисно је приметити и то да је у фактички свим преломним моментима модерне европске историје (Наполеонови ратови и потоње урушавање првог званичног европског царства; националне револуције 1848. и Кримски рат 1853–56. – „први мали светски рат”; Велики рат и нестанак великих европских империја – осим, наравно, Велике Британије; Други светски рат и доба Хладног рата) увек учествовала Русија и то управо као нека врста „одлучујућег фактора” у односима између западних сила. У свим тим догађањима Русија је по правилу заузимала „конзервативне”, тј. моралистичке позиције бранећи најпре европски династички поредак (XIX век), а потом и његову негацију у виду револуционарних – комунистичких заједница (XX век). Развој догађаја је притом готово увек био исти: после почетних успеха Русија је остајала у дефанзиви, без кредибилних савезника и са великим унутрашњим поделама. Неочекивано, овај пут (бар за сада) ствари стоје другачије: већина света, упркос уценама (претње санкцијама) или обећањима (финансијски бонуси за земље на „правој страни света”) једноставно не жели да се меша у постојећи сукоб Русије са Украјином, тј. Западом. При томе је привредни и политички поредак у Русији остао стабилан, док војска не показује знаке дефетизма.

Све то не говори толико о снази Русије колико о слабости Запада, посебно Западне Европе и њене кључне политичке институције – ЕУ. Европа више нема стари сјај, али ни реалну – војну моћ. С друге стране, САД, као главни корисник и протагониста сукоба Украјина–Русија, поседује моћ коју не може да реализује адекватно својим потребама и посебно – амбицијама. Фрустрације које тим поводом настају воде ка екстремним – ратним „решењима”, која пак не обезбеђују нужно амерички просперитет онако како се то догађало после Првог и посебно Другог светског рата. У међувремену се вишедеценијско светско вођство компромитовало бројним ратовима и „хуманитарним интервенцијама”, при чему је чак дошло и до првих озбиљнијих унутрашњих идеолошких и политичких сукоба који могу да доведу и до радикалних корака, укључујући чак и повратак у конфедерално стање које је постајало пре Америчког грађанског рата из средине XIX века. Управо је та *парадоксална слабост САД*, заједно са поступним, али *очигледним њосрћањем Запада у целини*, највећи, и то не само геополитички, новум епохалне ситуације која се показује као увод у ново доба политике и привреде, а са њим вероватно и новог „начина живота”, односно идеологија које треба да легитимишу нове поретке.

Можда је баш због тога однос према историји у западним земљама данас промењен – до непрепознатљивости. То се посебно односи на ЕУ и њене чланице које из чисто прагматичних политичких разлога имају интерес да заједничку, али и целокупну модерну историју, третирају на редукутиван („шведски модел”) и ревизионистички начин („украјински модел”), све уз озакоњење историјског сећања („шпански модел”). Ако изузмемо уобичајене политичке потребе ревизионистичког прекрајања историје, већинско постмодерно третирање историје на Западу исту заправо одбацује ради псеудобудистичког „сада и овде” држања спрам друштвеног постојања. На делу је извесни „биолошки” третман историје као педагогије: у корену приповести о „одрживом

развоју”, „друштву учења” и другим идеолошким формулацијама које дају оријентире пригодним политичким кампањама сугерише се да човек *треба* да живи као нека врста (полу)просвећене животиње – у вечном „сада”. Наравно, овде није реч о будистичком или неком другом мистичном верском стању душе, већ о идеји по којој људи не треба да се оптерећују, а још мање руководе искуством сурове прошлости својих предака (она доноси само раздоре и сукобе), као што не треба ни да се замајавају нејасном будућношћу (осим у мери да предупреду „непосредне ризике”). Важно је само бити „сада и овде” и уживати благодети савременог информатичког доба. Утолико је историја, као културно наслеђе и чинилац идентитета, предмет знања и оријентир за деловање и промишљање стварности, напосто – сувишна, штетни луксуз доконих писаца и некорисна работа нерадника. Највише што је допуштено јесте прављење од историје пуког украса садашњости, образовања састављеног од збира (не)корисних информација на основу којих се, у најбољем случају, извлаче поуке о томе шта *не треба* чинити, с обзиром да је историја каталог крвника и жртви, опис људске суровости која је (наводно) искорењена код „модерних” и „цивилизованих”, с тим да је практикују стигматизовани „други” – нецивилизовани савременици.¹⁶ Пажња еутанизиране јавности усмерава се углавном ка нејасном и магловитом меморијалном „сећању на жртве”, засебне „ентитете” извучене из сваког историјског контекста, али зато у снажном идеолошко-комерцијалном загрљају масовних медија. Исто важи и за производњу, тј. једноставно измишљање „заједничког сећања” без државних ратова, класних сукоба, етничких и верских прогона, које сугерише постојање Европе као јединственог цивилизацијског, ако не и „судбинског” простора, по истом оном обрасцу који се иначе критикује и театрално одбацује када о томе говоре Руси, Кинези или Иранци.¹⁷

Премда објективно никада није постојало некакво „европско јединство” (важи управо супротно!), просветитељска „идеја Европе” из XVIII века и њена потоња (два века касније) институционална операционализација у лику Европске уније произвеле су савремени идеолошки конструкт назван „*евројске вредносци*”. Неодређеност дате синтагме идеално погодује артикулацији бирократске паневропске политике која би требало да легитимише геополитичку позицију и привредне интересе ЕУ у глобалном свету. Помоћу ње се донекле превазилазе и бројни европски национални идентитети, реметилачки фактор жељеног европског јединства које тешко одолева

¹⁶ Самим тим, у „свету без утопије” (дакле: *свеиу без наде*), чак ни повремено окретање историји/историјском није могло а да не буде искривљено и једнодимензионално. Примера ради, важно је знати за злочине револуција, али не и зашто је до револуција уопште долазило. Важно је знати последице, узроци се могу игнорисати. Зато је чак и повест данас већ „невидљивих” друштвених структура савременог света (масовне политичке партије и покрети, истакнути мислиоци, друштвене класе и слојеви, генеза држава), заједно са припадајућим идејним корпусом (историја идеја, политички идеали, класне борбе и сл.), постала „сувишна” или излишна јер подсећа на „деструктивне” корене модерне стварности и њихов „подривачки” потенцијал.

¹⁷ Зато је било могуће да се један тако робустан средњовековни франачки владар (Карло Велики) слави као зачетник „прве европске ренесансе”, а његова сурова освајања тумаче као први кораци „уједињене Европе” (Le Goff, 2010). Такав начин употребе историје увелико користе и савремени Турци када тумаче Османску империју као царство „верске толеранције” (!), а сличних покушаја било је и са приказима других предмодерних империја у историји, укључујући чак и Монголско царство.

унутрашњим партикуларностима, поготово када се оне појављују у контексту привредне глобализације и конкуренције. Иако је управо Европа створила или „измислила” нације, националне идентитете и државну сувереност који су постали неодољива („универзална”) модерна политичка снага и потреба, захваљујући болном историјском искуству међусобног затирања, она се после Другог светског рата на изванредан начин дистанцирала од датих категорија афирмишући алтернативу у виду начелног концепта људских права и праксе транснационалних институција које их афирмишу. Чим би се дате „европске вредности” из апстрактних начелних висина спуштале у конкретну – емпиријску политичку стварност, настајали би проблеми (Corm, 2021).

С друге стране, европски друштвени идеали везани за индивидуалне слободе и критичко мишљење и деловање, правно функционисање политичке заједнице и слободу економије (неспутано тржиште и предузетништво) остали су предмет политичких тежњи и теоријске рефлексије и у савременој Европи, с тим да се њихова делотворност изгубила у судару са интересима друштвених група које обликују јавно мњење и воде државну политику. Тако су и нововековне просветитељске приповести о слободама и правима човека, канонизоване у кључним документима модерне политичке историје (Повеља о независности и Устав САД, Декларација о људским правима и др.), током своје конкретне операционализације добијале сасвим неочекиване садржаје и облике. У конкретном случају, „европске вредности” (издвајамо: хришћанство, плурализам, индивидуализам и владавину закона) данас служе само као опис заједничког историјског наслеђа које потиру све унутрашње сукобе и омразе током дуге заједничке историје. Истовремено, европске и „америчке вредности” (индивидуалне и културне слободе, политичка демократија) представљају идеалистичко језгро заједничког западног идентитета који се по потреби супротставља свим другим – „агресивним”, „ауторитарним” и/или „тоталитарним” културама/цивилизацијама, тј. незападним државама. Међутим, ако се ствари поставе изван самообликаних општих места, западни идентитет се развијао, као и сви други колективни идентитети, према неизбежној логици: „ми, посебни други, другачији”. То у коначном збиру значи да се све што се не уклапа у властиту представу о себи, све мрачне епизоде европске и/или западне модерне прошлости – од *колонијализма* до *фашизма/нацизма* – бива отписано или аболирано као маргинално „искривљавање” или пак као постојање „страних елемената”, тј. вредности, идеја и деловања који су привремено преузети од других, неевропских цивилизација.

У том духу и за те потребе изграђене су и посебне друштвене теорије и појмови који модерни тоталитаризам објашњавају преко „оријенталног деспотизма”, „азијског начина производње” и других манихејских концепата цивилизацијског дискурса. Светски ратови су променили центре моћи, али не и инерцију самодопадности.¹⁸

¹⁸ Први противник предмодерне хришћанске Западне Европе био је свет ислама (крсташки ратови), да би по нестанку унутрашњег ривала (Ромејско царство на истоку) фокус био окренут ка Далеком истоку и Новом свету (колонијална освајања, Први и Други светски рат). Када је средином прошлог века Европа дефинитивно била принуђена да препусти своје централно „цивилизацијско место” САД, уследио је дуготрајни Хладни рат са источњачким колективизмом (СССР), нешто краће (анти)терористичко ратовање са муслиманским светом и сада најновије сукобљавање са ревитализованом Евроазијом (Русија и Кина).

Због тога данашња Европска унија, као „Европа вредности”, по властитом становишту има цивилизацијску мисију просвећивања и опомињања, а по потреби и дисциплиновања свих оних који угрожавају или багателишу њене самопромовисане универзалне вредности. У том смислу не догађа се ништа посебно ново с обзиром да је „просвећена” Европа одувек имала спољашње или унутрашње претње које је ваљало пацификовати, односно поразити. Проблем је био и остао то што Европи никада није било довољно да представља један, јединствени или уникатни цивилизацијски образац поред других – источних (руски, кинески, индијски, исламски итд.), већ је увек тежила да буде парадигма једне и једине „универзално важеће” Цивилизације.

На готово идентичан начин функционише и главни историјски производ европског колонијализма – САД, с тим да је тамо дошло (увезено из Европе, а затим извезено у новом руху и са донекле промењеним садржајем) до реформатирања идеолошких предлогака савремене политичке левице и деснице (Deene, 2019). Захваљујући низу околности у које се овде не можемо упуштати, разнолике европске друштвене школе левичарске провенијенције (од марксистичке критичке теорије друштва, преко пост/структурализма бартовског, фукоовског и лакановског типа, до шаролике постмодерне смеше настале на Лиотаровом и Бодријаровом трагу) инспирисале су део америчке левице и Демократску странку као њеног идеолошког промотера да борбу против тамошње расне, етничке и полне неједнакости преобликују у борбу за „универзалне вредности” у којима је нагласак преусмерен на „политике идентитета”, односно на до тада друштвено маргиналне теме попут сексуалне оријентације, полног одређења и сл. Томе се придружила и тзв. зелена политика заштите природе, етика оријентисана на „права животиња” и друге (полу)егзотичне теме јавног дискурса које су у потпуности потиснуле, ако не и укинуле своје иницијалне социјалне корене.

Реакција на то била је политика десне Америке и тамошње Републиканске странке чија се конзервативност своди на очување „традиционалних вредности” (породица, домовина, вера) и промоцију адекватне верзије америчког националног идентитета. Обе америчке идеолошке варијанте имају управо ту заједничку одлику: изградити, односно очувати амерички идентитет као узорити пример модерне *alias* демократске политичке заједнице која морално предводи и уједно политички и војно контролише остатак света. Однос спрам историје овде је сличан европском: од негирања до багателисања, при чему је заједничко присуство специфичног „историјског обрта”, који није само лингвистичке природе: чисто људске творевине (као што су тржиште, новац, друштвене хијерархије и сл.) добиле су статус „природности”, док су ствари природе (од климатских околности до полног одређења) постале резултат људске воље, друштвених или индивидуалних одлука које се доносе (и мењају) по жељи. Тако су два основна друштвена налога модерног доба – *кроћење и његовање на природом* – добила свој (не)очекивани парадоксални епилог у коме се натурализација друштвених моћи коригује негирањем аутентичности природе.

Већински, не-западни свет је на такво затирање и первертирање историје, коме је претходило дуговечно евроцентрично или западњачко поимање цивилизацијског напредовања, у почетку реаговао одбијањем, потом самокритиком и страственом жељом да се „постане модерним”, да би се најзад окренуо одређеном нативизму („враћање коренима”), што се веома брзо показало као недовољно и неделотворно

у цивилизацијској утакмици са Западом као „носиоцем прогреса” и „предводником глобализације”. Тако је најзад и стара глобализација, структурни моменат дугог трајања Модерне, коначно постала видљива не само светским предузетницима, државницима великих сила и професорима универзитета, већ и „обичним људима” свих култура и политичких заједница. Све што је у времену после Хладног рата преостало регионалним и локалним политичарима, привредницима, идеолозима и становништву који нису део Запада било је прилагодити се или пропасти. Показало се да је то „прилагођавање” било брже, боље и веће него што је то било ко могао предвидети. За свега неколико деценија „аутократска Кина” је готово повратила своје некадашње водеће место у свету, Индија је поново постала важна карика светске привеле, баш као и осамостаљена Саудијска Арабија, дојучерашњи производ и привезак Запада (најпре Велике Британије, онда САД). Истовремено, упркос најдужем трајању санкција које је Запад икада неке увео, Исламска Република Иран је не само опстала, већ и даље представља важног „играча” на Блиском истоку, том и даље круцијалном делу света.

Онако како је Запад слабио, тако је расла самосвест о могућностима алтернатива прогресистичким предрасудама о развоју, правима и вредностима. Показало се да западњачка идолатрија неолиберализма и коришћење политике људских права као идеолошке алатке за надзирање непоћудних и контролу богатих незападних, „немодерних” држава може имати реалну конкуренцију у исто толико модерним, али сада не више чисто конзервативним, тј. традиционалистичким стратегијама развоја које су некада превладале у незападном свету (*Reflections on Multiple Modernities*, 2002). Нове, показало се успешне, стратегије развоја данас имају плуралистички карактер: делом су базиране на опрезној (Русија, Индија) или пак фундаменталистичкој ревитализацији традиционалних култура (Иран и земље ислама), делом на збрканој деконструкцији самог либерализма (Јужна Америка), а понајвише на прагматичном ауторитаризму и прилагођавању технологија информатичког доба сопственим потребама (Кина и друге земље западне Азије).¹⁹

Изразита тежња ка државном (националном) суверенитету на глобалном нивоу, који по први пут залази и у до јуче готово јединствени свет технологија под западним, тј. америчким вођством (интернет, сателити итд.), показује да се бесповратно успоставља нови, мултиполаран светски поредак. Упркос надањима, он се не изграђује као мирни моменат „еволутивног развоја”, већ као и увек раније, кроз отворену борбу држава, укључујући сва расположива, па тако и она најделотворнија – војна средства. Утолико је украјински рат уистину лакмус папир савремене историје. На основу његовог исхода биће јасно шта бива са веком у коме се историја у исти мах потцењује, заборавља, поништава и васкрсава. Имајући у виду људску природу, начин функционисања држава и потенцијал модерног оружја, стварни „крај историје” могао би се сада остварити не само у идеолошком, симболичком или наративном, већ и дословном смислу те речи.

¹⁹ Утолико је поновно читање *Сукоба цивилизација*, друге, далеко критикованије идеолошке библије с краја ХХ века но што је то икада био случај са повлађујућим и помало умишљеним *Крајем историје*, данас не само инспиративно већ и корисно, посебно ако се има у виду његова завршна реченица: „У добу које настаје, сукоби цивилизација су највећа претња светском миру а међународни поредак, заснован на цивилизацијама, најсигурнија је заштита од светског рата” (Huntington, 2000, стр. 358).

Vladimir N. Cvetković¹
University of Belgrade, Faculty of Security Studies
Belgrade (Serbia)

HISTORY RESURRECTED² (Ideological metamorphoses of the global order)

(Translation *In Extenso*)

Abstract: The armed conflict in Ukraine has been at a rapid pace changing the economic, political, military, media and, consequently, ideological structure of the world order. The common divisions between liberalism, socialism, Fascism, conservatism, nationalism and other national derivatives of the *Moderna*, have started fading vis-a-vis the new, strictly moralistic, and necessarily Manichaeian structure: 'traditional' vs. 'non-traditional' values. In this context, the attitude towards one's own historical heritage shapes antagonistic 'cultures of remembrance', that divinise, and if need be, falsify the assumed civilisation roots. On this basis, new legitimisation patterns for ethical, political and economic confrontation are (de) constructed, which also applies to the armies of major powers crossing swords. Others can only with a smaller or bigger amount of enthusiasm – and with the inevitable domestic perturbation – keep up with the global trends of post-modern revitalisation of the pre-modern legacy.

Keywords: international order, international politics, civilisation values, war

The armed conflict in Ukraine, irrespective of how interested denoters choose to call it and/or denote it (to Russia, it is a 'special military operation', while to Ukraine and the West, it is an 'aggression', and to neutral observers it is a 'war' or 'army intervention')³, is

¹ vcvetkovic@fb.bg.ac.rs

² This paper was compiled as part of a project funded by the Science Fund of the Republic of Serbia within the programme entitled IDEAS - Management of New Security Risks - Research and Simulation Development, NEWSIMR&D, #7749151.

³ In contrast to Russian bureaucratic consistency in attaching names to its own activities (and depending on how the war progresses the 'special military operation' may be given a new name, e.g., 'anti-terrorist activity'), the same such radical and offensive armed activity has in the past decades by the West been mainly called 'humanitarian intervention', sophisticatedly-termed as the actions of the 'allied forces'. It being frequently practised and its rhetorical use have led to the inauguration of

in terms of its consequences the most dramatic historical event in the 21st century. Unlike other, by no means less ferocious, military ‘events’ such as the attack and occupation of Afghanistan (2001-2021) and Iraq (2003-2011), military interventions and civil wars in Libya (2008) and Syria (2014), not to mention many other domestic conflicts that have lasted for decades, i.e., civil/ethnic conflicts in e.g., the Sudan, Yemen, Lebanon, and Israel, the ongoing armed conflict in Ukraine contains economic, political, military, and ideological potential whose aspects by far exceed any of this century’s wars between different countries and within one country, including other social events and processes, such as the global financial crisis (2008 – present) and the additional, to date never more pronounced, social- and value-related stratification. According to its social consequences, the war in Ukraine could be compared only to its immediate predecessor, the COVID-19 pandemic, which caused unprecedented crises throughout the world: health crisis, economic crisis and, accordingly, political crisis. By chance or not, regardless of whether they are the consequence or the cause of the world’s ailing economy, ‘COVID-19’ and ‘Ukraine’ open a new chapter in the history of (post)modern world.

Even though the conflict in Ukraine started as a more or less usual, even announced in advance, and in this regard, it was an expected preventative military action of a big country that had deep concerns about its own safety and/or its sovereignty (indirectly also about regaining/being recognised the status of a major power),⁴ in mere couple of months it earned the significance and content that confirm, no more no less than a *radical reshuffling of the global (world) order*. This is why we are tempted to say that the Ukrainian war in economic, political, military, value, and ideological terms exceeds anything the modern world has seen since the end of the Second World War (the Cold War and decolonisation; breakup of USSR’s state communism and /neo/liberal globalisation of the world, with the US as the leader of this process). We believe that this thesis of the Ukraine conflict as a divide between the old and a new world order will be the beginning of most future studies of culturological and civilisational dimension of contemporaneity, an underlying thematic point for the majority of sociological and political-philosophic tracts, legal, economic and culturological analyses, not to mention security studies too. And all this thanks to an event—a trigger, which in its form, ostensibly at least, is a typical example of the action of a major power due to its fear that it will be (or that it has already been) attacked and accordingly that there is no other way to react other than the direct way, i.e., by military means. “There is nothing new under

ideological terms which have over time created an ambience of the ‘new normal’ not only in international but in domestic politics of the Western countries, which is (over)burdened with the media moralistic rhetoric and communication cyberostracism of the social media.

⁴ In terms of historical dimension, the current war conflict in Ukraine is a direct continuation of the recent major domestic armed conflict (2014) between the central and regional authorities, the background of which may be traced back to the civil war from the time when the Russian Empire broke up and the USSR was established (1917–1922), through to Nazi occupation and Pogrom carried out by the German troops in collaboration with local Quisling units from this part of the USSR (1941–1945), to the guerrilla war which groups of Ukrainian nationalists waged against the central Soviet authorities for almost a full decade after WWII was over. What is symptomatic is that a strong indication of the future armed conflict could be identified in the late 1980s, even before the breakup of the USSR, when there was a heated public discussion, but also various forms of organisations siding pro and against getting the status of political autonomy in certain regions within the Soviet republics.

the sun”, we could say, and this is what all great powers did throughout history – from the Assyrian to Egyptian Empires, then the Roman and Chinese Empires, Mongolian and other conquerors in the East and the West (Fernandez-Armesto, 2016). Nevertheless, we should note that preventative wars have become a true *modus vivendi* of the political communities only in modern times, when they started representing a segment that is calculated into the operation of *states*, even those that do not have the status of a major power.⁵

Using the terminology of modern (geo)political theories, the current turn, if not even a U-turn, in international relations and functioning of the (post)modern world as a whole is the result of a preventative action of the ‘challenger’ (Russia) and the (un)expectedly (dis)proportionate response of the ‘challengee’ (the West). Though it may seem sudden, the Russian ‘special military operation’ in Ukraine was long in the making and was carried out accordingly,⁶ officially with the sole specific objective (‘to protect the Russian population in Donbass’) and several vaguely–termed objectives (‘denazification and demilitarisation of Ukraine’), so it was only natural that it would provoke equally radical political, economic, information, and ultimately military response of the ‘collective West’, the main tutor, mentor, and patron of this former Soviet republic.

Despite grave political accusations and blatant economic retaliation, with which during the time of US global domination at the turn of the century were faced the then

⁵ This is why modern preventative wars should not be confused with the typical looting exercises of pre-modern empires, for which this was the only way to live and survive. Today, almost all regional powers in their so-called *strategic documents* (defence doctrines and the like) openly speak of preventative strikes against potential adversaries from nearer or farther surroundings, whereby this intention, i.e., open military threat, is in expert and political terms legitimated in appropriate forums. Unfortunately, philosophers and sociologists rarely have time or seldom are they willing to deal with the analyses of such documents, although they may be the most straightforward indication of the major values, objectives, fears, and phantasms of modern states and their elites.

⁶ This is the *fourth* ‘special military operation’ of the Russian Federation in the past fifteen odd years, more precisely – since Putin first announced that he would change course in international relations, which he presented at the Munich Global Security Conference of 2007. Soon after the words of warning ensued the launching of a military intervention in Georgia which, on the other hand, in the spirit of Western-sponsored triumphalism resulting from the ‘declaration of Kosovo’s independence’ (2008), decided to resolve their regional problems in South Ossetia and Abkhazia. The next Russian version of a Western ‘humanitarian intervention’ was the annexation of Crimea, which followed after the coup in Kiev (2014), which situation was subsequently replicated in a farther geopolitical environment – Syria (2015). The first Russian intervention in Georgia was perceived in the West as a ‘security challenge’, whereas the other two interventions, until the Ukraine military intervention, had a vague status as ‘high security risk’ which has now transformed into an open ‘security threat’. Hence unprecedented determination of the West to use the typical ‘war by proxy’ and through Ukraine (virtually with unlimited military, political, financial and media, and all other forms of assistance) inflict upon Russia an unequivocal economic, political and primarily military defeat. A more radical reaction of Russia to such activities of the West in the form of a more comprehensive drafting of soldiers and employing technical means, direct destruction of the entire critically important infrastructure of the adversary, liquidation of the adversary’s army and political leaders, etc., could signify the transformation of the ‘special operation’ into an open military conflict, which would largely multiply what is at stake in this war, so much so that a new global war could break out. In this case, the ‘end of history’ rhetoric would finally gain credibility!

(and current) 'rogue states' – ban on all economic and any other form of cooperation with the punished state; personal sanctions imposed on dignitaries and entrepreneurs from 'political regimes' that are the subject of sanctions, etc. – the Russian Federation, as the most recent and so far the strongest 'disruptor of the international law and order', from the West's point of view, so Russia was consequently faced with the seizing, i.e., 'freezing' of all types of its assets abroad (among others several hundred billion USD held in Western banks), while at the same time personal assets of Russian citizens abroad were also appropriated, which represents a form of sanctions which in this manner and to this extent have never been in place.

Still, what the majority of observers find surprising, if not shocking, is that the matter of Russia being sanctioned against by the West took the form of strong waves of ideological and cultural 'cancelling', i.e., 'ostracising' Russian culture and its historical heritage. The prohibition of all theatre performances, films, concerts, ballet performances, etc., the authors or performers of which are Russian, elimination from syllabuses and bookstores the authors such as Chekhov, Dostoyevsky, Tolstoy, and other literary classics, as well as a multitude of similar demonstrations of collective punishing and stereotypical equalising of Russian culture with the 'Russian aggressor', all of which goes hand in hand with additional annulment of institutional relations with Russia and the Russians (cancelling cooperation with the universities, ban on the participation of Russian athletes in international competitions and the like), which in a dramatic manner stigmatised everything and everyone with a Russian name and identity. This practically means the revival and renewal of racism of the 19th and 20th centuries, a typical stigmatisation of 'the otherness', which until recently was thought to belong to the colonial past and the evil spirits of Western colonialism. Not even the newly-established 'political correctness' in recognising the need of others and different persons, social groups and cultures, which has for a long time in the West been an ideological trend, dogma even, was able, nor was it willing, to curb the anti-Russian racism in the Western public. Contrary to its declarative purpose, political correctness has abolished political prudence and encouraged ideological exclusionism which even leads to hatred and reasoning for all forms of discrimination, even crimes.

However, despite the sanctions and all-permeating 'cancelling', a hybrid, i.e., coordinated economic, political, military and/or ideological war of the West against Russia has not yielded expected results (at least until now). Due to some banal or even systemically integrated reason, be it inertia, superficiality, ignorance or simply – arrogance, Western policy creators have failed to notice that the Russian Federation, being area-wise the biggest country, the world's richest country in terms of natural resources, with well-organised diplomacy, a robust military industry and well-trained army, simply cannot be isolated, let alone defeated in the same manner as was the case in recent past with some small or insufficiently powerful 'rogue states'. The West seems to overlook or underestimate the fact that following the sanctions imposed upon it after the annexation of Crimea, Russia has been systematically working on an alternative manner of organising its economy, state administration, and especially the military industry. So much so that the 'challenger' (Russia) apparently did not 'hurtle' when it decided it was going to demonstrate its military power and political willingness, whereas the 'challengee' (the West) in all likelihood was not realistic in the possibility of Russia being able to deal with 'the strictest and never

more comprehensive and more devastating sanctions.⁷ What is more, instead of ‘hurdlings’ in military, political and economic terms their adversary, the West’s *copy-paste* sanctions have so far inflicted much more collateral damage upon other states, and especially, paradoxically enough, upon the European Union, the other key player in the policy of imposing sanctions on ‘rogue states’. By blindly following US policies, i.e., by punishing and refusing any form of cooperation with the ‘Russian aggressor’, be it diplomacy or gas and oil imports, or performances of Tchaikovsky, Europe has, so to speak, voluntarily entered a long-term energy crisis and the practically inevitable economic recession which is as a rule followed by uncertain and in the majority of cases dramatic political processes, i.e., breakdowns.

Regardless of how and who assesses the (in)efficiency of Western sanctions – to Europe they represent unfathomable risks with disastrous potentials, whereas to the US, they are a tactically good, i.e., useful move, but at the same time they pose a strategic threat to US global leadership – Russia has succeeded (at least ‘so far’, as sceptical or perhaps naive Western leaders say) in maintaining domestic economic and political stability. Despite the comprehensive sanctions, activity of the Russian economy has decreased by a mere couple of percent points (initial estimates in the West were that Russian production would drop by between 15% and 25% annually while over time it would be at stable 12-14%), income generated from limited energy exports has multiplied many times over due to a drastic increase in prices in the world market, while perhaps the biggest success of the Moscow authorities, in the long run, is their ability to truly control their cash flows, especially those that are relative to imports and exports. And this is happening for the first time since the breakup of the USSR. Due to this situation, there has been an unexpected stabilisation, growth even, of the Russian ruble exchange rate, so much so that there are some ideas of a controlled devaluation of the national currency.⁸

At the same time, culturological cancelling and political demonisation of ‘Russian civilisation’ has resulted in social homogenisation of the majority of Russia’s population, which additionally strengthened until recently perhaps insufficient or waned legitimacy of the local political elites. Rather than ‘avoiding potholes’, as was expected by the West, the Russian president and the Government have succeeded in promoting their own ideas of state sovereignty, international security and ‘equitable world order’. Guided by the motto ‘Whoever is not against us is for us’, unlike the West’s current political formula: ‘Whoever

⁷ After currently the most recent ‘seventh package of sanctions’ which the ‘collective West’ (US, EU, Switzerland, Australia and Canada) along with Japan and South Korea, have successively been imposing on Russia, the number of various punitive anti-Russian measures has reached nearly 12.000 (of which: 2.695 sanctions that were imposed following the annexation of Crimea [2014] and 9.202 sanctions that were imposed after the attack on Ukraine). The second-ranking country in terms of Western sanctions (as at August 2022) is Iran (3.616 punitive measures), followed by Syria (2.598), North Korea (2.052), Belarus (1.133), Venezuela (651) and Myanmar/Burma (567). For more on the players, structures, types, and areas of sanctions imposed by the West and its allies upon other countries, visit: www.castellum.ai.

⁸ According to the Russian Government’s official estimates from late August 2022, the total GDP will be lower by three percent points, while the inflation rate will reach 12% or 13%. At the same time, a decrease in consumption of 4.2% has been recorded, but also a certain recovery of domestic demand, which may be an indication of an increase in consumption of up to 3% in the next year, while GDP will drop by less than 1%.

is not with us is against us', Russia has managed to absorb the West's ideological pressure to such an extent that in a good part of the so-called underdeveloped or 'Third world', what has revived is the old, and rightfully abandoned and despised, Leninist image of Russia as the 'avant-garde of social revolution', i.e., the leader of all the oppressed states and cultures in the world. Irrespective of this ideological projection, thanks to common (economic) sense and common strategic interests, Russia has forged relatively strong relations with major regional powers in the East (e.g., Saudi Arabia, India, and Turkey), while at the same time confirming its 'iron-clad friendship' with China, the world's biggest economic power of the future. For this reason, we have seen a surprisingly mass distancing of members of the international community from the West's attempts to gain support for their (un)explained reasons for 'reining in' Russia, if not its ultimate 'fragmentation'.⁹

Refusal of what until recently was known as the 'rest of the world' to follow the West's sanction policy shows the undermined authority and decline of credibility of the current (or until recently?) world's hegemon (the US), whose unpredictability has given reason for fear even to its closest allies. This reflects a strategic challenge not only to the 'collective West', which has ceased to be the major player in the 'glorious' globalisation, but also to contemporary regional powers throughout the world. It appears that China's economic growth on the one hand, and Russia's military revival on the other, along with a number of other global and social factors (economic crisis, pandemic, climate change, etc.) irreversibly affect developments in the modern world by shaping certain fragmentation of international politics and economy. Under the still vague leadership of some new powers that are on the rise, what we are witness to is 'global deglobalisation' which is reflected as much as in economic and political as it is even more in culturological or civilisational, even theoretical, i.e., epistemological terms. What we can see in action is change in the reception and reflexion of the Moderna/modernity for which it was claimed only until recently that it represented an exclusively Western 'civilisational project', for it only now to take on the shapes and meanings that exceed the horizons of its original roots (Arnason, 2004). And so, what until recently was the inviolable principle of 'universal values', has started to dilute into a number of separate, though not self-sufficient, cultural and political practices, which are more dedicated to finding 'diversity in unity' than to what was the objective before, 'unity in diversity'. The said trend should be acknowledged and understood, rather than immediately judged and valued as being absolutely 'bad' or *a priori* 'good'.

In any case, if we go back to the world stage of real politics, we will notice that today's international order is less 'transformed' and more confirmed or disclosed for what it has always been (and still is): *world (lack of) order which is based on mutual competition between*

⁹ Breaking up present Russia into a number of separate states (six, nine, or more) is an age-old story from the Cold War and the recent breakup of the USSR. This story has seen its revival through the statements of some Western politicians, former statesmen (Lech Walesa), innumerable titles in the media, round tables of 'experts' and political activists of various provenances. The only real effect of raising stakes in the power game is that it will inevitably lead to the Russian side's determination to 'go all the way' in a war which it cannot, i.e., must not lose. On the other hand, motivation of the West for waging the proxy war with Russia is limited by Ukraine's preparedness to deal with its own suffering and in that sense it is not a 'zero-sum game' that can really motivate the local public opinion and population to wage this war at all costs until they win it.

major powers. Immense and praise-worthy effort of public international law to regulate as much as possible the given area according to 'binding rules', accepted on a voluntary basis by all players, as a rule becomes insufficient when the inherited or newly established hierarchy of power is upset, i.e., when the current balance of power is compromised. When there is no balance of interest and the suitable balance of power between the greatest countries, then there are conflicts and wars 'break out' all over the place. All hopes and/or fantasies that things in international relations are or can be different are usually a reflection of a well-meaning naiveté, and more rarely ideological excitement, but also, not infrequently, they reflect a cynical masking of unilateral domination which consciously allows and strengthens 'liberal delusion' (Mearsheimer, 2019). Anyhow, current (im)balance of political interests and economic-military power in the present world order is a reflection of naturally different, in part or entirely conflicting objectives of the major players: the first, and without a doubt still the strongest global 'player' (the US) is making an effort to maintain the (still existing) proportion of strength in world economy and (until recently valid) post-Cold War hierarchy of states, whereas the other player (Russia) wants to ensure its own sovereignty and confirm the status of a major power, while the third and potentially the most powerful player (China) aspires to utilise the opportunity it has been given to prove itself to be a new and responsible leader of the world. What all other regional and local 'powers' are left with is to position themselves in this newly-formed Bermuda triangle of world politics, in a manner imposed by their geography and as allowed by their historic experience, political tradition and identity.

It is reasonable to expect that in such a confusion of needs, interests, and passions there will be an accelerated, even radical change in all dimensions of the reality, including the so-called idea, more specifically, ideological world and its major institutional mouthpieces – public opinion, political institutions, and the university. In all of the three areas, typical modern terms that are present throughout the world, such as 'state', 'nation', 'legitimacy', 'sovereignty', 'civilisation', etc., are given a theoretical and practical (re)design. On this basis, the ideological mantras of (post-)modern world views are deconstructed, both those from the repertoire of the denounced neoliberalism and its idolatrous mantras ('free market' and 'minimal state') as well as all (pseudo-)leftist alternatives that have so far been gathered in a value complot of 'political correctness', 'positive discrimination' and 'cancellation', which has been instituted outside any truly effective 'reform-making' concept of action.

MODERNITY AND IDEOLOGIES

Historical processes that take long cannot be precisely dated, however their crucial moments can be recognised (Le Goff, 2010). To most contemporaries, the long duration of their eras becomes more noticeable only in their final historical stages, once the main courses of history until then have been crowned, usually in the form of a 'sudden' military conflict. Witnesses to the Roman victory over Carthage or senators at the time of Cesar's assassination most certainly were aware of the importance of those events but they did not have an insight into their historical reach. The same applies to the reception of peacetime events such as Constantine accepting Christianity or building a new centre of the Empire in the East, Mohamad's religious epiphany and his transfer to Medina or, also, Columbus

anchoring off the coast of San Salvador. On the other hand, none of the great figures of the so-called Renaissance knew they lived in a time of transition to modernity, but almost all of them had strong awareness of how different they were from their ancient and 'Mediaeval' predecessors. It did not refer so much to the immediate living conditions, it referred more to social *values and ideals* that gradually created a new – post-modern 'image of the world'. And really, it was precisely during the period of Renaissance, that for the first time in the history of civilisations a unique metaphysical 'image of the world' of one (Western) culture began to diversify into a multitude of pragmatic, secular 'world views', which prevented a re-building of social institutions and values on the solid, 'organic bonds' of faith, politics and economy (Cvetković, 2001, pp. 96-100). On this and such social foundation the modern era was built, which was a historical process that lasted long and that over time acquired an until then unimaginable global dimension.

Although the post-modern contemporaries (16th-17th centuries) could not see it at the time, today we know that it was exactly then that for the first time in the history of the world political communities from different civilisational backgrounds started to resemble one another in structural terms, by gradually establishing national states. At first this was the case only in the West (18th century) and later throughout the world (19th-20th centuries), regardless of historical fibre, social traditions, religious, political and other values, the modern (national) state became a binding – universal political model within which differentiated pseudo-sacred 'world views' fought for supremacy, different *political ideologies* that advocated freedom or equality, tradition/security or modernity/risk, etc. The main features of the modern as an 'epoch' but also as a 'project' are reflected through these metamorphoses. In other words, on a domestic – organisational and institutional level, all traditional, pre-modern political entities, relations and values, become determined by the same or similar ideological requirements and principles, while at the same time on the external level, among the states, a fragile political cohesion of the newly-established national states becomes determined by the usual context of fight for supremacy, along with inherited civilisational differences and various culturological-existential determinants of *objectives and purpose of living in a community*. Their synergy caused the creation of diametrically different modern political principles and concepts that gave rise to incomparably stronger, more powerful and devastating political passions than had ever been seen in the old, mainly religiously-based, 'images of the world' of pre-modern civilisations.

When European 'discovery of America' expanded the newly-gained economic power of Europe's post-modern West to other continents and when joined forces of reasonable argumentation and military power of modern Enlightenment acquired universal – 'civilisational' meanings and horizons, it appeared that the world was becoming a 'better place', and that together with no longer sacral politics and industrial production, free trade expanded in an unimpeded manner, along with the values of freedom and equality shaped in a modern form. Even major, global earth-shattering events which ensued as a matter of logic – *colonial and world wars* – were mainly perceived as an integral part of the modern jigsaw puzzle that promised a better tomorrow 'despite all'. In other words, those early, shaky baby steps of Western modernisation did not disable a continuous social development of the Moderna, which ultimately meant the expansion of personal freedoms and rights throughout the world. Stumbling that went along with historical realities vis-a-vis defined objectives and

expectations were understood as unsavoury *episodes* in the long duration of the Moderna, an immense civilisational project of the West, which brought progress to all political units of the world, regardless of what immediate players, heroes or victims thought of it.

Generally speaking, modernity started taking shape 500 years ago, while it has been globally prevalent during the past two centuries, when in economic, military, political, and ideological terms it embraced the entire planet, thus literally becoming 'universal', which according to its own understanding it had always been. Thus, the conflicts between the proto-states during Renaissance, just like the subsequent Dutch or English 'revolution', together with the American Revolutionary War and the French social and political revolution, Napoleonic wars, European national revolutions and colonial conquests, were essentially seen as parts of the world's mosaic of modern (Western) paradigm of 'development' and 'enlightenment'. Modernity was understood as an inevitable, almost natural process of development, which is shaped by mastery over nature and rule of common sense, free competition and equitable institutions (Cvetković, 2007, pp. 203-221).

A century or thereabouts later, following huge disappointments that occurred after failed nationalist, liberal, communist, Fascist and Nazi movements, as well as a multitude of other global and local events (world wars and anticolonial uprisings), the enthusiasm of Enlightenment deflated or completely vanished, whereas the fundamental concept of continuous development from the original 'infinity' was reduced to mere 'sustainability'. Naturally, all this did not distract some of the contemporaries, so after a (temporary?) termination of a strong rivalry between two main Moderna meta-narratives from the early 1990s, they declared a dubious 'end of history', admittedly not in empirical but rather in 'normative terms'. This was supposed to mean that nothing better or more equitable was possible to be realised in the world of people (Fukuyama, 1997, pp. 350-353).

Irrespective of the fact that the conflict between leading ideologies of the Moderna was primarily the *conflict of states*, and only after this a struggle between legitimisation principles and ideological constructions of separate social forces and political movements, the victorious neoliberalism made of its triumph an ideological myth which during the next couple of decades stood for a political axiom: it is given that the free global market is a prerequisite for the development of general progress and universal values. They cannot be achieved only under the patronage of 'international community' which must/should be led by the historically unique, in economic terms 'outstanding', and politically 'exquisite' state – the US. Until recently, this was the axiom of political theory and international relations. As a matter of fact, this was just a new version of the old narratives: just like in the 1820s Georg Wilhelm Friedrich Hegel lectured to a handful of people at the University of Berlin – comprehensive world history finally 'completed' because the absolute spirit achieved its self-comprehension in the reality of a Prussian-type monarchy (Hegel), almost the same was said in the early 1990s through world media by Yoshihiro Francis Fukuyama, that history had come to its 'end' because liberalism, as the central idea and underlying practical concept of civilisations of the West, was ultimately and irreversibly globalised via the liberal leader – the US (Fukuyama). This in part changed geographical locations and ideological epicentres of world history: the Protestant Berlin of the conservative-militaristic Prussia stepped down and gave its position to cosmopolitan Washington of the progressive-liberal America, while everything else 'stays in the family', i.e., distribution of power within the West itself.

The said, and all other more or less similar ideological constructs, as a rule predict, negate or simply ignore the fact that the Moderna is the first 'systemic crisis' in history (Habermas) and that it is built on opposites which, despite all philosophical and other ideological effort, always annul and exclude each other, and rarely, actually never, do they 'unite' or 'prevail' in a supposed 'new quality'. The cause and result of such a reflexion of modernity are and will remain the pseudo-sacred Western 'world view', whose fight has persisted continuously over the past few centuries: starting from the leading pair of liberalism-communism, through their (in)direct extensions or negations (conservatism and nationalism), to numerous (self-)invented 'third routes', regardless of whether they are 'right-wing' (Fascism and Nazism) or 'left-wing' (social democracy, environmental movements, etc.). All of them saw their biggest successes in historically limited periods when their 'victories' were only temporary, while the crises were permanent. This remained the case even after the collapse of Communist utopian effort and totalitarian systems (1990s), to which we are also witness today when the covert authoritarianism of liberal states is collapsing together with the neoliberal narrative of the 'end of history', that goes hand in hand with it.

If now there are any new 'world views' at all, then they are not those that are immediately noticeable, the contemporaries of the Moderna – xenophobic nationalism and religious fundamentalism. Today, they are vague ideological combinations that contain old pseudo-utopian ideas of liberalism and communism, along with more recent mottos dedicated to the freedom of gender choice, racial equality and unpolluted nature. A surprising ideological vacuum, which occurred following the alleged triumph of classical liberalism, is at random filled with content that was already produced long ago by the once 'new' or 'alternative social movements' from the 1980s. The famous motto from those times: "Think globally, act locally", has become a non-binding ideological reference for innumerable 'non-government organisations', 'civil activists' and similar 'groups engaged in activism', whose formal 'non-profit' nature is in stark contrast to their corporate type of organisation and utilitarian demands. The same applies to many other 'groups of citizens', who are involved in the affirmation of 'narratives' of almost anything: nature, health, sex, gender, animals, renewable resources, etc. The original ideological source of such political groups lies in the Western European left (social democracy) and left-wing liberal 'progressive movements' in the US, which were formed during the Cold War. On the one hand, they fought political battles with the Soviet state 'apparatus', and on the other hand they also fought the American conservative 'establishment' and international corporations, i.e., transnational companies that determine economic but also political space in the West. Nevertheless, just as in the early 1970s we saw the strengthening and then triumph of Anglo-Saxon neoliberalism, at the same time Western alternatives to 'Voltairianism' and 'statism' lost their critical, upheaval and reformist qualities, and instead acquired new – functionalist, pragmatic and/or 'systemic' political features.

Moreover, the once 'alternative social movements' became parts of institutions, and this in such a manner that almost overnight they became political parties of the new catch-all type. Others transformed into *ad hoc* 'civil society groups' that are formed and cease to exist before and after parliamentary election, mainly as instructed by shadow political powers. In a similar manner proceeded the transition of various civil and academic initiatives for 'a better life' through innumerable 'expert groups' and 'forums' of enthusiastic amateurs and paid lobbyists, whose 'social petitions', 'political announcements', and 'proposed solutions' as

a rule were found most agreeable by business policies of large corporations and government agencies and ministries. In such and this context, historical knowledge, as well as all other historical 'things' become more or less 'relics of the past', a redundant, if not destructive, reminder of the distasteful past which prevents us from turning to the future. Hence, we do not find surprising the triumphalist and self-glorifying announcement of the 'end of history' by liberal ideologists, who are proud of their scientific justification and 'common sense assumption' that liberal democracy and free market are the ultimate word of history, which from now on can only confirm Western experiences of development ('modernisation') and suitable reasoning of the principles of the organisation of society. Nevertheless, history continued to take its own course – outside, under or above the chartered directions of universal development principles of the world or presumed transcendental basis of human nature.

RECEPTIONS OF HISTORY

Every modern, that is, national state, regardless of its civilisational origins, places special focus on its own past, and in doing so nurtures a certain concept of the 'culture of remembrance', which is institutionalised (through school and education, political dates and rituals, social recognition, etc.), thus making it an official 'policy of memory/remembrance'. Heroes and great feats are remembered, and prosaic everyday occurrences remain forgotten, the inevitable moral lapses, political, army and other bestiality. The problem is that even in this manner selective memory is susceptible to new revisions in accordance with the spirit of times and current political interests of leading players. For the purpose of somehow dealing with this fate of the historical, states resort to various strategies of determining historical relevance. On principle, what they come down to is a higher or lower level of radicalism: ranging from voluntaristic reduction of history to 'what's the most important',¹⁰ to legally determining what is allowed to be remembered¹¹ which is as a rule accompanied by the lists of victims and criminals, those typically being taken out of comprehensible context¹²,

¹⁰ The Swedish National Agency for Education in 2019 had a plan to, due to 'a lack of classes' eliminate from its education system ancient history and Mediaeval history, so as to make room for studying current social topics such as 'gender roles', 'democratic values', 'critical theory', 'environmental protection', etc. It is envisaged that the 'outdated teachings' of Plato, Aristotle and other pre-modern thinkers should also be eliminated from school syllabuses, so what history syllabus was reduced to were just facts from the 19th and 20th centuries, with particular focus on topics such as colonialism, nationalism and slave trading.

¹¹ What has now become a classical example of such an arbitration is the Spanish Historical Memory Law (passed in 2007), that governs recognising and indemnity to the victims of the Francoist dictatorship. This opened Pandora's box of determining monopoly over the truth, from which follows legally regulated past, for which term in prison will be the punishment in the event of 'breach' and 'inadequate interpretation'. Something similar or the same goes for numerous other legal initiatives and solutions that have been applied in East Europe since the mid 1990s, and which refer to the Second World War, deciding who the victims and who the criminals were, as well as the consequences of establishing the communist regimes (Traverso, 2020, p. 238).

¹² The current trend of unification of generally excluding tendencies of "nostalgic and conservative *patrimonialization*" (memorial sites as fetishized monuments of national identity), on the one side,

and also the already mentioned, although in rare cases with open political support for trivialising history, which is discarded as supposedly being ‘ended’.¹³ In this hermeneutical circle of reflection/reception, evolves the status of history in contemporaneity that becomes a form of the mirror of social and political power that shapes the postmodern world.¹⁴

*

We have already pointed out that contemporaries in the majority of cases cannot or are unable to objectively perceive their times, i.e., ‘what is truly going on’. There are multiple reasons for this: being ideologically cooped up in their ‘world view’, superficiality, ignorance, obsession with everyday activities, etc., or simply because ‘great things are seen from a distance’. On the other hand, it is most certain that only those people who are familiar with the past can with a certain degree of plausibility judge contemporaneity (and perhaps immediate future). However, most people spontaneously project current balance of power into the past, and see everyday life as ‘natural’ and ‘long existing’ state of the affairs. The result of such superficiality in the so-called scientific discourse are superficial analogies, comparing ‘apples and oranges’, or finding the ‘original’, ‘authentic’ roots of the modern phenomena in ancient past, that had never even had the slightest idea of those, let alone known them. The same observation applies to establishing fake ‘continuity’ between modern and pre-modern political communities, social relations and structures. At the same time, it is worth noting that (mis)use of the past for the sake of present needs is by no means new – people have been doing this from time immemorial. The difference is perhaps in that before some of them sincerely believed in such illusions, whereas what we see in action today is sheer manipulation, unfeigned stupidity and uncurbed cynicism.

and “empathetic humanism” (an inevitable consequence of liberal anti-totalitarianism), on the other side (Ibid.). In that context, meticulously prepared archives of the victims become a dam to the understanding of the occurrence of revolutions (gulag victims delete memory of revolutions), while the memory of slavery covers (anti)colonialism. In other words, the figure of a victim suppresses history of concurrent processes and events that explains causes, i.e., reasons of their occurrence (victims of some events can be the consequences of other events that are “not seen” or do not deserve to be remembered in history).

¹³ Demanding to renounce history, which is treated as ‘retrograde past’, usually applies only to others – those who ‘contemplate their (despicable) past’, while the same does not apply to the ‘progressive’ and/or ‘civilised’ ones, whose present does not depend on the past and is supposedly not encumbered with nationalism, ethnic, and other ‘stereotypes’ and ‘social atavisms’.

¹⁴ Independent of this, the (mis)use of history in accordance with current ideological needs has been a common political action ever since political communities first came into existence. By definition, every political activity must meet the criteria of success and effectiveness, and these are impossible to achieve unless the power struggle does not have recognisable moral objectives and ethical purpose. In order for them to be generally accepted, they have to rely upon a past, common remembrance, tradition, hence – upon history. Whether it is linguistic, religious or cultural heritage of a particular political community as a whole, or of a smaller group within such a community, this group wanting to become dominant, or whether it is a matter of historical issues that fall into religious, economic, art or military context – is of no relevance to the matter itself. Power in a kingdom, empire, national state, political party or university department, in addition to the criterion of effectiveness and/or success, must also meet the rules of religious, ethnic, class, competence and/or ideological *tradition*, hence – history.

The most recent combination of such tendencies was seen in the 21st century, which yielded an extremely bizarre attitude to history. This is the currently present ‘cancel culture’, which dominates today’s West. It is based on a one-dimensional, black and white image of the world, which is ruled by which is ruled by

“a paranoid view of the past, prepared to start over, over and over again, to shed light and comprehend, understand and ban, always in pursuit of ideas, actions and deeds that please today’s state of science and current standards. Once they are found, then with a triumphant gesture of moral superiority starts a rite in which the dead are once more killed” (Liessmann, 2009).

In this characteristic ‘activism’, history is not given new values, let alone interpreted on the basis of a theoretical concept (which is normally an always welcome, needed and useful endeavour). Instead, it is simply ‘cleared’ or ‘erased’, literally – destroyed. What is used today as the main tool for such an endeavour is a revitalised modernity ideological tool of totalitarian regimes – ‘moral and political suitability’, merely renamed and ideologically redesigned into ‘political correctness’. Its totalitarian charge is somewhat stronger than was the case with that from the Communist times, given the fact that it has long-term effects that with a higher degree of effectiveness annul the freedoms of individuals, social groups and cultures.

Political correctness with its activist consistency literally persecutes everyone with a different opinion, and in doing so, stigmatises the selected major figures of the past, demolishes monuments and destroys the works of ‘immoral’ authors, artists and other people from the deplorable and unjust past. In this context, even the traditionally underrepresented minority groups (political, ethnic religious or sexual) no longer fight for their place under the sun, instead they wish not to be seen ever again by anyone! Revising or cancelling the past according to the moral canons of the present (a list of possibilities is endless: from translating the Bible based on ‘gender equality’ to censorship of literary classics that the public ‘finds upsetting’; eliminating Ancient Greek and Latin from school syllabuses because they were the ‘languages of slave owners’; destroying monuments from the past because they ‘affirm violence’, and the like) is actually the most severe type of anachronism that cancels all forms of historical thinking and in doing so particularly invoking history! In this manner, politics and all types of social relations are guided into the state of permanent moral war ‘us between them’, whereby the others are not only wrong but they do not deserve to exist either. By parasitising on the heritage of their ideological opponents, ‘cancel culture’ actually becomes ‘delete culture’. Thus, the famous theoretical matrix for the interpretation of politics (the ‘friend-enemy’ matrix), whose author is the widely disliked conservative authority Karl Schmidt, has become the leading principle of action for the majority of ‘progressive’ movements in post-liberal reality of the once, self-proclaimed – ‘free world’. It is almost impossible to stoop lower in civilisation which according to its own understanding is based on the ideals of freedom and just equality. Nevertheless, this is exactly proof of the survival of the spirit of metaphysical politics, absolute moral assumptions and its ‘holy truths’ and that one’s own life (survival) entails death (destruction) of everyone else. In this atmosphere of despotic spirit of terror, current ideological ‘narratives’ are created and with their help the armed conflict between Ukraine and Russia is interpreted as an epochal war between ‘Western’ (necessarily ‘freedom-loving?’) and ‘Eastern’ (always ‘despotic?’) civilisations.

*

Ideological and all other political struggles, for which wars are sources and resort, are not waged in an airless social space, in a world deprived of stories and images, tragedy and fame, i.e., those values that were created, accepted and rejected by the historical past. This is why legitimacy of the modern political power does not exist and is not sought *only* in the current moment and the fulfilment of interests of one social group and class or the other (whatever theoreticians of ‘multiculturalism’ or perhaps activists of *cancel* culture, may think of this), not even in the always desirable political agreement of citizens on major problems and values within their political communities (no matter how strongly theoreticians of ‘deliberative democracy’ pined for social consensus). Instead, the justification for political (in)action is always first sought, discovered and then found in *the actual or imagined* common past, a fruitful *tradition* or barren *traditionalism*, it is all the same because it is always about the *history* of a specific community.

If we leave aside the usual real politics ‘adjustments’ to the truths of those who have the power (planting fake documents, dissemination of fake news and other tricks that are used for propaganda purposes – no one could be spared from this ever since the first civilisation emerged), we should admit that successful politics simply *cannot* be carried out without reliable knowledge of the historic past. In this particular case – understanding modern political communities and knowledge of them, although to many ‘researches’ in humanities, who have developed under the influence of the recent narratives of ‘imaginary communities’ and ‘withering away of the state’, this is still inconceivable, it should entail the realisation under which today’s states did not just ‘come out of nowhere’, and are not simply ‘imagined’, just like they have not been there ‘forever’. The states are a product of historical development which is not necessary and inevitable but it is also not arbitrary or random (Cvetković, 2020).

Characteristic of this are the cases of the formation of states in various areas along borders. Thus, Ukraine’s very name clearly indicates what this area is about. Centuries-long collaboration between Poland, Lithuania, Russia, the Mongolian and Ottoman Empires in this area (just to mention a few of major pre-modern political communities and ethnoes in this region), along with continuous forced migration (settling and banishing) of the peoples of all sorts of origins, have given specific forms of regional identities which during the past century were given a national attribute, subject to global political developments and politics of major powers. In the territory of today’s Ukraine, which is substantially larger even than France, West Europe’s largest country, the political area which in this form had never existed as an independent entity (excluding the period when it was part of the USSR, 1921–1991), there are (were) more than forty million people who practically do not have a common history, political culture, myths and heroes, not even the language. This is why, as is the case everywhere else, the creation of modern Ukrainian nation (19th/20th centuries) was marked by civil wars and wars between states, in which the same persons and movements, depending on the side in particular conflict, were treated either as heroes or war criminals. There is no process of ‘historical reconciliation’, that could level the sides opposed in this manner. Historical remembrance is not a matter of the factual truth or any other rational argumentation. Instead, it is always and only just about the current real politics in which ideological, economic and ultimately military power and supremacy

prevail. This has always been and always will be the case in every strategically important region, in which not only its population is interested but also all neighbouring countries and their powerful allies and enemies.

Therefore, it comes as no surprise that today's Ukrainian 'historical narrative', similar to the Baltic states and other new states, former Soviet republics, is extremely nationalistically weighed down and that it almost completely comes down to the negation of the Russian roots and discarding any connection with 'Moscovia'.¹⁵ Nevertheless, there (in Russia), after a major cultural, economic and political crisis of the mid 1990s, which was literally an embodiment of nihilism described and inferred in the classical works of Russian 19th century literature, historical remembrance acquired new significance and momentum through an important state policy in which, for a very good reason, a special place has nurturing remembrance of the Great Patriotic War against Nazism, along with millions of victims of that war. This is why in Russia, similar to Ukraine, only without Ukrainian exclusionism, history has a constituent meaning for legitimising the order and building state identity. In Russia's case, the accent is not on ethnic, or even national belonging, but on the so-called civilisational belonging. A multitude of various ethnic groups within the Russian Federation (almost two hundred of them!) are connected with the ideological formula called the 'Russian world' or 'Russian civilisation'. This term is understood to mean an inclusive political culture which affirms the development of ethnic groups, supports educational systems and administration in the local languages, even tolerates the existence of separate political hierarchies and modes of operation of public authorities (the best example of this are clan systems of the division of power in Caucasus), as long as they fit into the concept of sovereignty of the Russian state. The reason for this is that today's Russian Federation, as a successor to the tsarist empire and the even bigger 'Soviet community of peoples', simply cannot lead 'purely Russian' national politics, especially not in the manner it is done in the former communist countries in East Europe, or as used to be done in the German Reichs based on the 'German model' of the ethnic nation that is built on the unity of the language and culture. This manner of building the nation is no longer appropriate, nor is it possible to be established in successor countries to large empires from the past, such as Russia, China or Iran.

Instead of applying the German (culturological) model to build the state/nation, the Russians, the Chinese and other keepers of major pre-modern communities are forced to operate in a modified manner and use the other Western ('American') model that could also easily fit into the political needs of European political powers, such as Great Britain and France. The difference is that the American 'melting pot' pours all ethnic, cultural and regional differences into one and unique state identity (which is reasonably connected to and equalised with the most numerous, i.e., the leading nation and its elites), while in the East (China, Iran, India, Japan or Russia), 'national identity' of former empires (now major modern states) is no longer linked to pre-modern history and concepts of the civilisations of those countries, which operate independently from the dominant ethnic groups. In that sense, today's Ukrainian (according to its structure 'German') and Russian ('Eastern') manner

¹⁵ The passion for cancelling all possible connections with Russia goes so far that the official academic institutions in Ukraine renounce their most important writers, such as Chekhov or Bulgakov, because they are unapardonably close to ostracised Russian culture.

of forming the state and nation are necessarily different, even mutually exclusive. When there is a direct military conflict between the given approaches to building the states-nations, as a rule, the winner is the side which has a stronger inclusive power and appeal.

In this regard, it is also worth noting that practically in all turning points of modern European history (Napoleonic wars, and the most recent collapse of the first official European empire; national revolutions of 1848 and the Crimean War of 1853-1856 – ‘the first minor world war’; the Great War and the establishment of major European empires – except, certainly, Great Britain; the Second World War and Cold War era), Russia was always a participant and always specifically as a kind of ‘decisive factor’ in the relationships between Western powers. As a rule, Russia in all these events took the ‘conservative’, i.e., moralistic position, by defending primarily the European dynastic system (19th century) and then its negation in the form of revolutionary – communist communities (20th century). The events almost always evolved in the same manner: after initial success Russia would be on the defensive, without credible allies and with major domestic disagreements. Unexpectedly, this time (at least for now) the situation is different: most of the world, in spite of blackmails (threats with sanctions) or promises (financial bonuses for countries on the ‘right side of the world’) simply does not want to be involved in the existing conflict between Russia and Ukraine, i.e., the West. Despite all this, Russia’s economic and political order remained stable, while the army is not showing any signs of defeatism.

All this does not speak so much of Russia’s strength but more of the West’s weakness, especially weakness of West Europe and its fundamental political institution – the EU. Europe has lost its former splendour but also its actual – military power.

On the other hand, the US, as the main beneficiary and leading actor in the Ukraine-Russia conflict, has the power that cannot be properly fulfilled in accordance with its needs and in particular, its ambitions. Frustration that results from this leads to extreme – war-based ‘solutions’, which again do not necessarily provide American prosperity as was the case after the First and especially after the Second World War. Meanwhile, many decades of leadership in the world have been compromised by many wars and ‘humanitarian interventions’, which even led to the first serious domestic ideological and political conflicts, that in turn could lead to more radical steps, even including the return to the confederation system, which was in place there before the American Civil War from the middle of the 19th century. It is specifically this *paradoxical weakness of the US* that together with gradual but also *obvious faltering of the West as a whole*, that is the biggest, not only geopolitical, novum of this epoch situation, which is demonstrated as an introduction to a new era of politics and economy, and together with it probably a new ‘way of life’, i.e., ideologies that should legitimise such new orders.

Perhaps this is exactly the reason why the attitude to history has changed in Western countries today – so much so that it is unrecognisable. This especially refers to the EU and its member states, that for purely pragmatic political reasons have an interest in treating their common, but also entire modern history, in a reduced (‘Swedish model’) and revisionist manner (‘Ukrainian model’) and all this by legally formalising historical remembrance (‘Spanish model’). Putting aside the usual needs of revisionist alterations of history, the predominant modern treatment of history in the West is that history is actually discarded for the sake of a pseudo-Buddhist ‘now and here’ attitude to social existence.

What we can see in action is a certain 'biological' treatment of history as pedagogy: the root of the account of 'sustainable development', 'society of learning' and other ideological formulations that offer guidance with appropriate political campaigns, suggests that man *should* live as a kind of (semi-)enlightened animal – in the eternal 'now'. This is certainly not about the Buddhist or any other mystic and religious condition of soul. This is about the idea according to which people should not be encumbered, let alone be guided by the experiences of the cruel past of their ancestors (because it can only bring rifts and conflicts), just like they should not be bothered with a vague future (except to the extent that they should prevent 'immediate risks'). It is important just to be 'now and here' and enjoy the benefits of the modern information age. Hence history, as cultural heritage and a factor in identity, the subject of knowledge and pointer for action and reflection on reality, is simply superfluous, a harmful luxury of idle writers and a useless ploy of the underachievers. The maximum that is allowed is to turn history into nothing but an embellishment of the present, education that is compiled of the sum of useless/useful information on the basis of which, at best, one could draw conclusions on what *should not* be done, since history is just a catalogue of executioners and victims, it is just a description of human cruelty which has (allegedly) been done away with in the 'modern' and 'civilised' contemporaries, and which is nevertheless still practiced by the stigmatised 'other' – uncivilised contemporaries.¹⁶ Attention of the euthanised public is mainly diverted to an elusive and vague memorial 'remembrance of victims', separate 'entities' taken out of any historical context but which are, on the other hand, in a strong ideological and commercial grip of the mass media. The same goes for production, i.e., simple fabrication of 'shared remembrance' without wars between the states, class conflicts, ethnic or religious persecution, all of which suggest the existence of Europe as a single civilisational, if not 'fateful' area, using the same pattern which is normally criticised and theatrically rejected when it is used by the Russians, the Chinese or Iranians.¹⁷

Although, objectively speaking, there has never been any 'European unity' (just the opposite!), the Enlightenment 'idea of Europe' from the 18th century and its subsequent (two centuries later) institutional operationalisation in the form of the European Union, have generated a contemporary ideological construct called '*European values*'. The vagueness

¹⁶ Accordingly, 'in a world without utopia' (hence: *the world without hope*) not even occasional turning to history/the historical could be anything but distorted and one-dimensional. For example, it is important to know about the crimes of a revolution but it is not important to know why the revolution broke out in the first place. It is important to know the consequences, causes can be ignored. This is why even the history of today already 'invisible' social structures of the contemporary world (mass political parties and movements, renowned thinkers, social classes and strata, origins of states), along with related sets of ideas (history of ideas, political ideals, class struggles, etc.) have become 'redundant' or superfluous because they remind of the 'destructive' roots of modern reality and their 'subversive' potential.

¹⁷ This is why it was possible for one such robust mediaeval Frankish ruler (Charlemagne, i.e., Charles the Great) to be celebrated as the main protagonist of the 'first European Renaissance' while his ruthless conquests are interpreted as initial steps of the 'united Europe' (Le Goff, 2010). This manner of utilising history is largely being used by contemporary Turks for the interpretation of the Ottoman Empire as an empire of 'religious tolerance' (?!), while similar attempts have been seen in reviews of other pre-modern empires in history, including even the Mongolian Empire.

of this term is ideal for the articulation of bureaucratic pan-European politics, which is supposed to legitimise the geopolitical position and economic interests of the EU in the global world. It helps to overcome, to a degree, the many European national identities, which is the disruptive factor of the coveted European unity that finds it hard to resist local idiosyncrasies, especially when they emerge in the context of economic globalisation and competition. Although Europe was the one to have created or 'invented' nations, national identities and state sovereignty, which have become an irresistible ('universal') contemporary political power and need, thanks to the painful historical experience of mutual annihilation, after the Second World War Europe has in a way distanced itself from the given categories by affirming the alternative in the form of a general human rights concept and the practice of transnational institutions which affirm the former. As soon as the said 'European values', instead of being abstract and general, were placed in a concrete – empirical political reality, problems would occur (Corm, 2021).

On the other hand, European social ideals are related to individual freedoms and critical thinking and acting, legal functioning of a political community and freedom of economy (unbridled market and entrepreneurship) but they have remained subject to political aspiration and theoretical reflexion in contemporary Europe. Though their effectiveness vanished when they collided with the interests of social groups that shape public opinion or run state politics. Thus, the modern history enlightenment accounts of freedoms and rights of man, have been canonised in fundamental documents of modern political history (the United States Declaration of Independence and US Constitution, the Declaration of Human Rights, etc.). During their concrete operationalisation, they have been acquiring rather unexpected content and forms. In this specific case, 'European values' (of which we want to point out the following: Christianity, pluralism, individualism, and rule of law) today serve only as a description of common historic heritage which annuls all internal conflicts and grievances that were seen throughout the long common history. At the same time, European and 'American values' (individual and cultural freedoms, political democracy) represent an idealistic core of the common Western identity, which is, when necessary, opposed to all other – 'aggressive,' 'authoritarian' and/or 'totalitarian' cultures/civilisations, i.e., non-Western countries. However, if we put outside the self-shaped platitudes, Western identity has been developing, as is the case with all other collective identities, according to the inevitable logic: "we, special other, different". The bottom line is that everything that does not fit into one's own perception of oneself, all dark episodes of European and/or Western modern past – from *colonialism* to *Fascism/Nazism* – becomes discarded or abolished as a marginal 'distortion' or, alternatively, is labelled as the existence of 'foreign elements', i.e., values, ideas and actions which were temporarily adopted from other, non-European civilisations.

In this spirit and for those needs, special social theories and concepts have also been created, explaining modern totalitarianism by means of 'Oriental despotism,' 'Asiatic mode of production' and other Manichean concepts of the civilisation discourse. World wars have changed centres of power, but they have not changed the inertia of complacency.¹⁸ This

¹⁸ The first opponent of pre-modern Christian West Europe was the world of Islam (the Crusades). But after the domestic rival no longer existed (Romeic Empire in the East), the focus was on the Far East and the New World (colonial conquests, the First and the Second World Wars). When in the mid

is the reason why today's European Union, as 'Europe of values', in EU's own view has a civilisational mission to enlighten and warn and, when necessary, even discipline all those who jeopardise or trivialise its self-promoted universal values. In this regard, nothing new or special is happening given the fact that the 'enlightened' Europe has always had external or internal threats that needed calming, i.e., defeating. The problem was and still is that it has never been enough for Europe to represent one, single or unique civilisational pattern in addition to other patterns – Eastern (Russian, Chinese, Indian, Islamic, etc.). Instead, Europe has always strived to be a paradigm of one and only 'universally applicable' Civilisation.

It is in an almost identical manner that the main historical product of European colonialism – the US – also operates. However, what happened there (and what was imported from Europe and then in a newer version with a somewhat changed content exported) was reformatting of the ideological patterns of contemporary political left-wing and right-wing (Deneen, 2019). Thanks to a number of circumstances which we will not deal with in this paper, various European social schools of left-wing provenance (from Marxist critique of the theory of society, Bart-, Foucault- and Lacan-type post/structuralism to a variety of postmodern mixture based on Lyotard and Baudrillard thoughts), they inspired a part of the American leftists, and the Democratic Party as their ideological promoter, to reshape their fight against the current racial, ethnic and gender inequality and turn it into a fight for 'universal values' in which focus is redirected to the 'policies of identity', i.e., until then socially marginal topics such as sexual orientation, gender definition, and the like. These were joined in by the so-called green policies, ethics inclining towards 'animal rights' and other (semi-)exotic topics in the public discourse, which completely suppressed, if not did away with, their initial social roots.

The reaction to this was the policy of right-wing America, the American Republican Party, whose conservatism is reduced merely to maintaining 'traditional values' (family, homeland, faith) and the promotion of an adequate version of American national identity. Both of the American ideological versions have this feature in common: to build, i.e., preserve American identity as an exemplary role model of an *alias* democratic political community which is the moral leader and at the same time it controls the rest of the world in both political and military terms. The attitude to history here is similar to that of Europe: it ranges from negation to trivialisation, with a common presence of the specific 'historical twist', which is not only linguistic in its nature: purely man-made creations (such as market, money, social hierarchies, etc.) which acquired the status of being 'natural', while the things of nature (from climate circumstances to gender definition) have become a result of human volition, social and individual decisions, that are reached (and amended) to one's heart content. Thus, the two main directions of modern times – *taming and mastery of nature* – have been given an (un)expected paradoxical epilogue according to which the naturalisation of social powers is corrected by the negation of nature's authenticity.

Most of the world, i.e. non-Western world, to such obliteration and perversion of history, that were preceded by age-long Eurocentric and Western understanding of civilisational

1950s Europe was definitely forced into giving up its central 'civilisational position' and giving it to the US, what ensued was the long Cold War with the Eastern collectivism (the USSR), a somewhat shorter (anti-)terrorist war with the Muslim world and now the most recent conflict with revitalised Eurasia (Russia and China).

progress, initially reacted with rejection, then with self-criticism and a passionate enthusiasm to 'become modern', only for it to ultimately turn to a form of nativism ('returning to one's roots'), which soon turned out to be insufficient and ineffective in the civilisation match with the West as the 'process bearer' and 'leader of globalisation'. So eventually old globalisation, a structural segment of the long duration of the Moderna, also became finally visible not only to the entrepreneurs of this world, the statemen of major powers and university professors but also to 'common people' belonging to all cultures and communities. All that regional and local politicians, businessmen, ideologists, and populations outside the West were left with in the post-Cold War period was to either adapt or perish. It turned out that this 'adjustment' was faster, better and bigger than anyone could have anticipated. Within the space of several decades 'autocratic China' has almost regained its former leading position in the world, India has once more become a significant link in the chain of world economy, just as is the case with independent Saudi Arabia, which until recently was just an accessory to the West (first to Great Britain, then the US). At the same time, despite the longest sanctions which the West has ever imposed upon any country, the Islamic Republic of Iran has not only survived but still remains a major 'player' in the Middle East, which is still part of the world of crucial importance.

The more the West weakened, the more awareness of possible alternatives to progressist prejudice of development, rights, and values grew. It has turned out that Western idolatry of neoliberalism and the use of human rights policy as an ideological tool for the surveillance of the insubordinate ones and control of rich non-Western, 'non-modern' states, may have actual competition in equally modern, but now not purely conservative, i.e., in traditionalist development strategies that used to be prevalent in the non-Western world (*Reflections on Multiple Modernities*, 2002). New, as has been confirmed, successful development strategies are today pluralistic in character: they are in part based either on prudent (Russia, India) or fundamentalist revitalisation of traditional countries (Iran and Islamic countries), and they are in part based on a confusing deconstruction of neoliberalism (South America) but mainly on pragmatic authoritarianism and adjustment of information era technologies to own needs (China and other West Asian countries).¹⁹

A highly pronounced tendency towards state (national) sovereignty on a global level, which for the first time enters the realm of until recently almost unique world of technologies under Western, i.e., American leadership (the Internet, satellites, etc.) shows that a new, multipolar world order is irreversibly being established. Despite hopes to this effect, it is not being built as a peaceful time in 'evolutionary development' but, as always was the case before, through open struggle between the states, including all available means, even the most effective ones – military means. This is why the Ukrainian war is truly a litmus test of contemporary history. Based on its outcome, it will become clear what happens to the century in which history is at the same time disparaged, forgotten, cancelled, and

¹⁹ In this relation, re-reading of *The Clash of Civilisations*, which is the other, by far much more criticised ideological Bible from the late 1990s than was the case with the indulging and somewhat concited *The End of History*, today is not only inspirational but also useful, especially if we keep in mind the sentence with which it ends: "In the emerging era, clashes between civilisations are the greatest threat to world peace but also how an international order based on civilisations is the best safeguard against war" (Huntington, 200, p. 358).

resurrected. Given human nature, the way in which states function and the potential of modern armaments, the actual 'end of history' could take place now, and not only in ideological, symbolic or narrative terms, but in literal meaning of the term.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Arnason, J. P (2004) *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden: Brill.
- Corm, G. (2021) *L'Europe et le Mythe de l'Occident: La Construction d'une Histoire*. Loznica: Karpos. [in Serbian]
- Cvetković, V. N. (2020), "National State: Meaning and Perspectives", In: V. Ajzenhamer, N. Vuković (Eds.), *Man, Space, Technology, Ideas – International Security in the Third Decade of the 21st Century*. Beograd: Insitut za međunarodnu politiku i privredu. [In Serbian]
- Cvetković, V. N. (2007) *Willingness for Novelty – On Genealogy of Modernity*. Beograd: Dereta, [In Serbian]
- Cvetković, V. N. (2001) *Power and Wisdom – On the Political Dimension of Philosophy*. Beograd: Službeni glasnik SRJ [In Serbian]
- Darwin, J. (2008) *After Tamerlane – the Rise and Fall of Global Empires, 1400-2000*. New York: Bloomsbury Pres.
- Deneen, Patrick J. (2019) *Why Liberalism Failed*. Beograd: Albatros plus [In Serbian]
- Fukuyama, F. (1997) *The End of History and the Last Man*. Podgorica: CID [In Serbian]
- Fernandez-Armesto, F. (2016) *The World – A History*. Pearson.
- Huntington, S. (2000) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Podgorica: CID; Banja Luka: Romanov. [In Serbian]
- Le Goff, J. (2010) *L'Europe est-elle née au Moyen-Âge?* Beograd: Clio. [In Serbian]
- Liessmann, K. P. (2009) *Theory of Uneducation, The Fallacies of the Knowledge Society*. agreb: Jesenski i Turk. [In Croatian]
- Mearsheimer, J. (2019) *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. Beograd: CIRSD. [In Serbian]
- Sachsenmaier D, Riedel J, Eisenstadt, Sh. E (Ed.) (2002) *Reflections on Multiple Modernities: European, Chinese and Other Interpretations*. Leiden: Brill
- Traverso, E. (2020): *Europe and its Memory: Resurrection and Conflicts*. In: *History as a Battlefield*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije Univerziteta Singidunum, [In Serbian]